

SZLAKAMI II RP

**PRZEWODNIK PO
WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM**

niepodlega

SZLAKAMI II RP

PRZEWODNIK PO WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM

MACIEJ FIC, LECH KRZYŻANOWSKI

niepodległa

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Autorzy

Maciej Fic, Lech Krzyżanowski (Uniwersytet Śląski)

Recenzent

Marek Białokur

Koncepcja i koordynacja projektu

Magdalena Bagińska (Biuro Programu „Niepodległa”)

Redakcja

Dorota Majcher

Korekta

Alicja Podrażnik

Opracowanie graficzne

Piotr Berezowski

Druk

Unidruk Sp. z o.o. Sp. K.

ISBN: 978-83-956053-0-7

Warszawa 2019

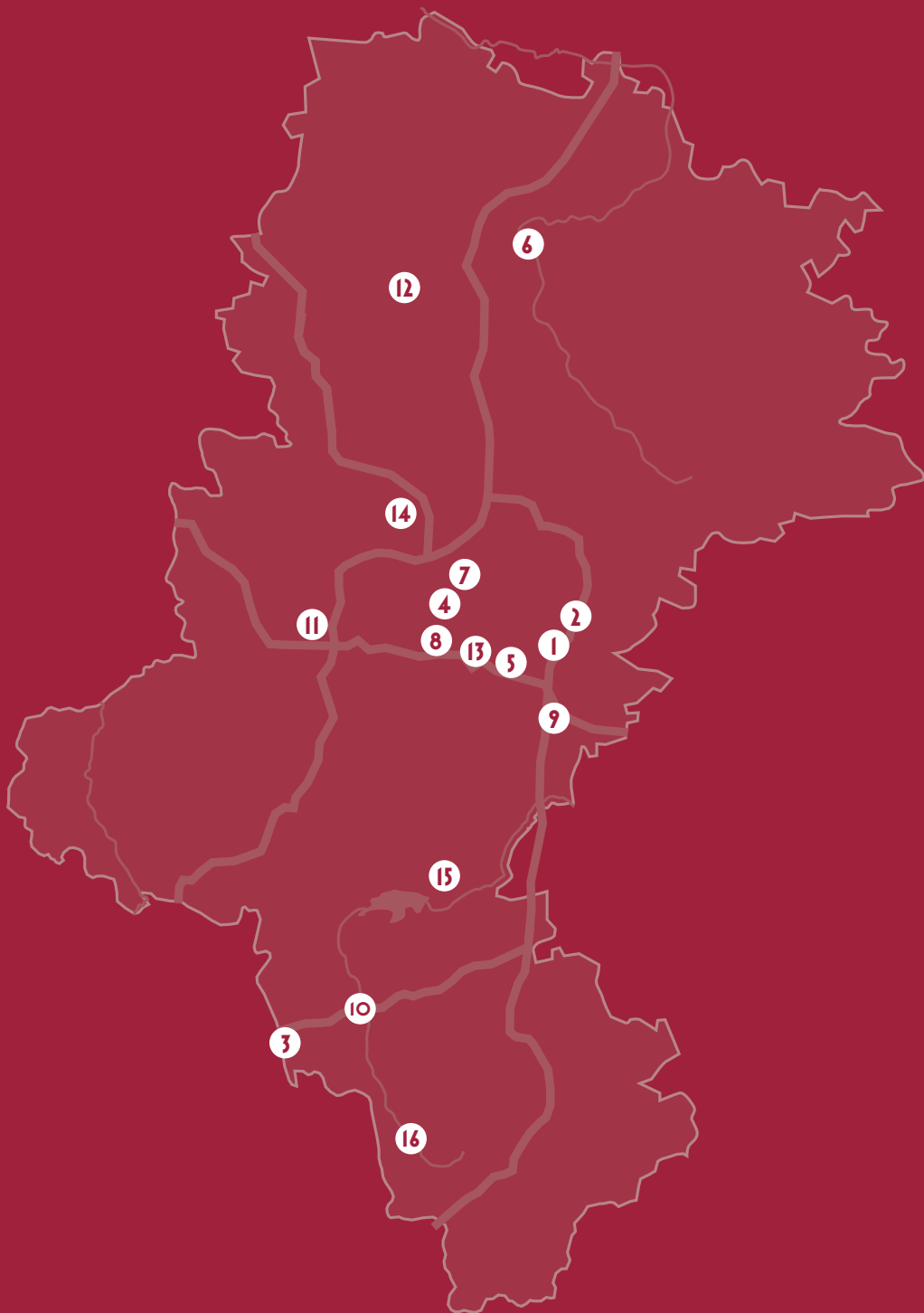
„Śląsk poznany i zrozumiany przez całą Polskę, Śląsk otoczony należną opieką i życzliwością, Śląsk związany coraz liczniejszymi węzłami z gospodarstwem narodowym Polski może stać się źródłem nowych sił, niedocenionych jeszcze, nowych mocy naszego państwa. Dlatego uczmy się Śląska, uczmy się dziejów tej dzielnicy i tych ludzi z życia i z ksiązek o Śląsku”. Te słowa Eugeniusza Kwiatkowskiego, pochodzące ze wstępu do tomu autorstwa Gustawa Morcinika „Śląsk” wydanego w 1933 roku w serii „Cuda Polski”, dobrze oddają rolę tzw. polskiego Górnego Śląska w historii II Rzeczypospolitej. Pokazują także, że międzywojenne województwo śląskie, choć najmniejsze wśród wszystkich tego typu jednostek odrodzonej Niepodległej, stanowiło obszar ważny, ale również interesujący dla Polaków z innych części kraju.

Po blisko stu latach od odzyskania niepodległości przez państwo polskie proponujemy wędrowkę po dzisiejszym województwie śląskim. Z jednej strony podobnym do międzywojennego, chętnie odwołującym się do symboliki autonomii i Sejmu Śląskiego, z drugiej zaś odmiennym, choćby z tego powodu, że obejmuje także tereny Podbeskidzia, Zagłębia Dąbrowskiego, ziemi jaworznickiej i ziemi częstochowskiej. Zapraszamy do zapoznania się z wybranymi elementami architektury, kulinarnego dziedzictwa i postaciami, które symbolizują tereny wchodzące w skład dzisiejszego województwa. Wiele z nich wprost odwołuje się do wydarzeń sprzed stu laty, inne stanowią schedę po okresie nieobecności Polski na mapach. Wszystkie wydają się godne upowszechnienia, pozwalając zainteresowanym przeszłością dostrzec złożoność, wielowymiarowość i barwność dzisiejszego województwa śląskiego. Zapraszamy w podróż, dzięki której będą mogły przemówić miejsca, potrawy i osoby...

Maciej Fic i Lech Krzyżanowski

Stulecie odzyskania przez Polskę niepodległości jest okazją do świętowania wydarzeń z przeszłości, ale również zachętą do budowania wspólnej przyszłości. Celem Programu Wieloletniego „Niepodległa” jest tworzenie obchodów, które łączą Polki i Polaków tak, jak ponad podziałami sto lat temu Niepodległa połączyła podzielony zaborczymi granicami naród. W związku z tym oddajemy w Państwa ręce przewodnik po Górnym Śląsku sprzed 100 lat. Zapraszamy do wyruszenia na szlaki w poszukiwaniu dawnego dziedzictwa!

Biuro Programu „Niepodległa”

ARCHITEKTURA I MIEJSCA SYMBOLICZNE

1. Cerkiew pod wezwaniem Świętych Wiery, Nadziei, Luby i matki ich Zofii (Sosnowiec)
2. Dom Modlitwy „Mizrachi” (Będzin)
3. Dom Narodowy (Cieszyn)
4. Dom Polski „Ul” (Bytom)
5. Gmach międzywojennego Sejmu Śląskiego (Katowice)
6. Gmach Teatru im. A. Mickiewicza (Częstochowa)
7. Kopiec Wyzwolenia (Piekary Śląskie)
8. Muzeum Powstań Śląskich (Świętochłowice)
9. Obelisk pamięci w miejscu tzw. Kąta Trzech Cesarstw (Mysłowice)
10. Pomnik „Naszym Bohaterom” (Skoczów)
11. Radiostacja (Gliwice)
12. Stacja kolejowa Herby (Herby)
13. Szyb „Prezydent” (Chorzów)
14. Zabytkowa kopalnia srebra (Tarnowskie Góry)
15. Zamek książąt Hochberg von Pless (Pszczyna)
16. Zamek Prezydenta RP (Wisła)

**Cerkiew pod wezwaniem Świętych Wiery,
Nadziei, Luby i matki ich Zofii**
Widok dawny z pocztówki

CERKIEW POD WEZWANIEM ŚWIĘTYCH WIERY, NADZIEI, LUBY I MATKI ICH ZOFII

Prawosławna cerkiew przy ul. Jana Kilińskiego 39 w Sosnowcu jest jedną z nielicznych pozostałości wpływów rosyjskich na terenie województwa. Świątynia powstała z inicjatywy dyrektora sosnowieckiej komory celnej (odpowiednik dzisiejszego urzędu celnego) Władimira Pawłowicza Diebila. Jej budowa możliwa była dzięki składce zorganizowanej wśród sosnowieckich i łódzkich przemysłowców w 1887 r.

Działkę otrzymano w darowiźnie od Warszawsko-Wiedeńskiej Kolei Żelaznej; 15 VIII 1888 r. położono kamień węgielny pod budowę świątyni. Prace trwały bardzo krótko, już 28 XI 1889 r. została ona poświęcona przez biskupa lubelskiego Flawiana. Obok świątyni, za dworcem kolejowym, powstał dom parafialny – siedziba duchownego i osobny domek dla starosty cerkiewnego (osoby odpowiedzialnej za gospodarczy aspekt funkcjonowania cerkwi).

Pięcioletnią cerkiew zbudowano z cegieł i kamienia w stylu klasycystycznym. Wejście do świątyni stanowi fronton w kształcie oślego grzbietu oparty na dwóch wyraźnie oddzielonych od muru gruszkowatych kolumnach, tworzący wrażenie „dwuwarstwowości”. W jej centrum znajduje się ośmiobok podtrzymujący z jednej strony wieżę, a z drugiej prezbiterium. Ufundowany przez sosnowieckich przemysłowców braci Schön dębowy ikonostas posiada znaki wpływów zachodnich – szczególnie widoczne jest to w stylu ikon.

Patronkami nowej cerkwi zostały męczennice z czasów Hadriana: Wiera (Wiera), Nadieżda (Nadzieja) i Liubow' (Miłość). Ze względu na liczną obecność prawosławnych urzędników i wojskowych szybko możliwe stało się powołanie parafii. Początkowo nabożeństwa odprawiali duchowni z Częstochowy i Olkusza. W kwietniu 1890 r. mianowano pierwszego proboszcza, miesiąc później arcybiskup warszawsko-chełmski Leoncjusz potwierdził powstanie przy cerkwi samodzielnej parafii, do której przynależał powiat będziński, sztab tutejszej straży granicznej, urzędnicy celni i kolejni.

Dziś cerkiew jest świątynią parafialną wchodzącą w skład dekanatu Kraków diecezji łódzko-poznańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Parafia, jako jedna z dwóch placówek prawosławnych w województwie śląskim, obejmuje południową część województwa. Cerkiew w 1980 r. wpisano do rejestru zabytków.

Bibliografia: B. Frycowska, *Sosnowiecka cerkiew św. Wiery, Nadzieży i Ljub'wi – rys historyczny i stylistyczny*. „Rocznik Sosnowiecki” 1997, t. VI; *Zagłębie Dąbrowskie w czasach zaborów i walk o niepodległość (do 1918 r.)*, red. J. Walczak. Sosnowiec 2004; M. Dziewiatowski, *Dziedzictwo diaspory. Monografia parafii prawosławnej w Sosnowcu*. Sosnowiec 2010.

Dom Modlitwy „Mizrachi”

Plac 3 Maja w Będzinie, w pobliżu którego znajduje się Dom Modlitwy „Mizrachi”

DOM MODLITWY „MIZRACHI”

Będzin to miasto pod względem geograficznym leżące w Zagłębiu Dąbrowskim. W okresie międzywojennym było jednym z największych skupisk ludności żydowskiej na tym terenie. Według spisu ludności z 30 IX 1921 r. w Będzinie mieszkało 17 298 Żydów, co stanowiło 62% populacji miasta. Potrzeby religijne tej społeczności zaspokajała bożnica, dom nauki bet ha-midrasz, łaźnia rytualna, cmentarz oraz wiele prywatnych domów modlitwy, zakładanych przez różne odłamy wyznawców religii mojżeszowej.

U schyłku I wojny światowej jeden z tych domów powstał w kamienicy, zwanej „małym Będzinem”, która należała do syna bogatego kupca Jakuba Chila Winera. Obiekt znajduje się przy ulicy Potockiego 3. Około 1920 r. wykonano w tym domu modlitwy polichromie o tematyce biblijnej (malował Altek Winer), a także malowidła prezentujące dwanaście plemion Izraela. Ważne miejsce zajmowały wizerunki prawie wszystkich znaków zodiaku, co lokuje ów dom modlitwy wśród niewielu tego typu zabytków w Polsce. Obiekt był wyposażony w podstawowe sprzęty i pomieszczenia obrzędowe, m.in. mykwę oraz szafę ołtarzową Aron ha Kodesz.

W domu modlitwy „Mizrachi” zbierali się Żydzi należący do ruchu syjonistycznego. Świadczyła o tym nazwa obiektu, nawiązująca do szyldu jednej z organizacji żydowskich funkcjonujących w Będzinie. W 1925 r. miał tam miejsce okręgowy kongres syjonistyczny, w którym uczestniczyli reprezentanci tego nurtu z województw kieleckiego i krakowskiego.

Prawdopodobnie dewastacji domu modlitwy nie dokonano w czasie II wojny światowej, lecz już po jej zakończeniu. Przez długi czas pomieszczenie to wykorzystywano częściowo do celów mieszkalnych, a częściowo gospodarczych. Gruntowną renowację obiektu, odkrytego w 2004 r., przeprowadzono dopiero w latach 2010–2011. Następnie dom modlitwy został przejęty przez Muzeum Zagłębia w Będzinie i udostępniony zwiedzającym.

Bibliografia: W. Jaworski, *Żydzi będzińscy – dzieje i zagłada*. Będzin 1995; J. Krajniewski, *Miasteczko Będzin*. Będzin 2005; Będzin 1358–2008, red. A. Glimos-Nadgórska, t. III. Będzin 2008; *Żydzi na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Historia, kultura, zagadnienia konserwatorskie*, red. D. Rozmus, S. Witkowski, Kraków 2011; A. Majewska, *Funkcjonowanie żydowskich domów modlitwy w XIX i XX wieku na obszarze współczesnego województwa śląskiego*, „Acta Geographica Silesiana” 2017, Nr 11/4 (28).

Dom Narodowy

Wystawa obrazów Ludwika
Konarzewskiego i Jana Wałacha, 1929

DOM NARODOWY

Budynek początkowo zwany Domem Polskim został oddany do użytku 20 I 1901 r. Tego dnia odbyło się uroczyste objęcie go w posiadanie przez Towarzystwo Domu Narodowego, instytucję skupiającą polskich mieszkańców Cieszyna i okolic. Jak sama nazwa wskazuje, Towarzystwo utworzono po to, by koordynować budowę obiektu planowanego na centrum miejscowego życia narodowego. Jego prezesem został dr Andrzej Cinciała, prawnik i wybitny działacz ruchu polskiego.

Odpowiednio obszerny obiekt był potrzebny, by miały się gdzie podziąć liczne polskie organizacje. Korzystając z dobrodziejstwa autonomii, swobodnie rozwijały się one w ramach monarchii austro-węgierskiej, niestety brak własnej siedziby zwykle ograniczał mocno ich aktywność. Hasło budowy Domu Narodowego rzucił jeszcze w latach 80. XIX w. ks. Franciszek Michejda, popularny na tym terenie duchowny ewangelicko-augsburski, jednak ukończenie inwestycji, wobec znacznych jej kosztów, stało się możliwe dopiero po pozyskaniu sponsora w osobie Franciszka Górniaka. Ów działacz narodowy był przede wszystkim rzutkim przedsiębiorcą, i, co w tym wypadku szczególnie ważne, właścicielem cegielni. Dzięki jego zaangażowaniu udało się kupić stojący przy cieszyńskim rynku hotel, a następnie gruntownie go zmodernizować, nadając mu ostatecznie kształt Domu Narodowego.

W budynku tym, pośród wielu organizacji, miał swą siedzibę polski teatr, ale najbardziej znanym jego lokatorem okazała się Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego. Powołana do życia 19 X 1918 r. była pierwszym organem polskiej władzy na tym terenie, skutecznie zabiegającym o korzystny dla naszego kraju kształt granicy polsko-czeskiej. Gmach do dziś służy lokalnej społeczności. Obecnie mieści się w nim Cieszyński Ośrodek Kultury, który nieprzypadkowo nosi historyczną nazwę „Dom Narodowy”.

Bibliografia: W. Zabawski, *Droga do ziemi obiecanej. Ruch narodowy na Śląsku Cieszyńskim i udział w nim ewangelików (1848–1920)*. Cieszyn 1934; J. Gruchała, *Cieszyńskaków drogi do Polski odrodzonej*. Katowice 1988; *Moje miasto. Przechadzka po Cieszynie*. Cieszyn 2001; M. Pinór, *Polsko-czeskie i polsko-słowackie kontakty teatralne. Cieszyn-Česky Těšín 1945–1999*. Katowice 2006; *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, t. III, red. I. Panic. Cieszyn 2010.

Dom Polski „Ul”
Widok współczesny

DOM POLSKI „UL”

Dom Polski „Ul” w Bytomiu przy ul. Wojciecha Korfantego (pod numerem 38), tuż obok siedziby dawnych koszar, to dziś niepozornie wyglądający, niewyróżniający się z szeregu podobnie zaniedbanych, budynek. Wzniesiony pod koniec XIX w. jako restauracja z czasem został powiększony o dużą salę widowiskową. W 1912 r. kupił go polski działacz Michał Wolski i do 1921 r. budynek stanowił miejsce spotkań polskich organizacji kulturalnych, społecznych i politycznych będąc świadkiem ważnych wydarzeń poprzedzających plebiscyt górnośląski z 20 III 1921 r.

Budowla swoją nazwę zawdzięcza dostrzegalnemu w opisywanym okresie gwarowi i zatłoczeniu („jak w ulu”). W okresie przedplebiscytowym była m.in. siedzibą Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, Związku Towarzystw Polek, Zjednoczenia Zawodowego Polskiego oraz chórów „Halka” i „Jedność” i teatru amatorskiego. W czasie I wojny w budynku mieściła się założona przez Janinę Omańkowską szwalnia, w której szyto odzież i bieliznę dla potrzebujących. 7 XII 1918 r. odbyło się w nim założycielskie spotkanie Podkomisariatu Naczelnej Rady Ludowej – do września 1919 r. najważniejszego przedstawicielstwa polskojęzycznej ludności Górnego Śląska oraz uznawanego przez mieszkańców organu polskiej władzy na obszarze regionu. To tutaj 12 II 1919 r. odbyła się narada komendantów powiatowych Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska (POW GŚI), podczas której podejmowano decyzję o wybuchu I powstania śląskiego. Z „Ula” do walki w okresie II powstania śląskiego wyruszyła jedna z kompanii dowodzona przez Pawła Ludygę.

W wyniku rozstrzygnięć plebiscytowych Bytom pozostał w granicach Niemiec. W okresie międzywojennym w budynku mieściły się m.in. restauracja, kino i siedziba związków zawodowych, po 1945 r. (już w granicach tzw. Polski Ludowej) przedszkole. Od 1978 r. pozostaje własnością muzeum. O ważnej roli z przeszłości przypomina dziś tablica pamiątkowa umieszczona na ścianie budynku.

Bibliografia: *Z dziejów dzielnic Bytomia*, red. J. Drabina. Bytom 1991; J. Krzyk, *Spacerownik powstańczy*. Katowice–Warszawa 2011; A. Śmiałek, M. Droń, T. Śmiałek, *Spacerem po Bytomiu: Przewodnik dla poszukujących...* Bytom 2013.

Gmach międzywojennego Sejmu Śląskiego
Budowa gmachu Sejmu Śląskiego
i Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach,
1928

GMACH MIĘDZYWOJENNEGO SEJMU ŚLĄSKIEGO

Zlokalizowany w centrum Katowic przy ul. Jagiellońskiej 25 zabytkowy budynek gmachu Sejmu Śląskiego pozostaje jednym z symboli ograniczonej samodzielności regionu – autonomii śląskiej w okresie międzywojennym. Zaprojektowano go w stylu modernistycznym jako przeciwagę dla dominującej na Górnym Śląsku charakterystycznej dla państwa pruskiego architektury neogotyckiej. Autorami projektu byli krakowscy architekci: Ludwik Wojtyczko, Piotr Jurkiewicz, Kazimierz Wyczyński i Stefan Żeleński (do konkursu mogli przystąpić tylko polscy architekci). Gmach wybudowano w całości ze środków autonomicznego województwa śląskiego w latach 1924–1929, choć ostatnie prace wykończeniowe prowadzono do 1932 r.

Monumentalny, nawiązujący do renesansowych pałaców, czteroskrzydłowy budynek w okresie międzywojennym był jednym z największych budynków administracyjnych w Polsce, a sala posiedzeń Sejmu Śląskiego stała się wzorcem dla warszawskiej sali Sejmu II RP przy ul. Wiejskiej. Oprócz Sejmu Śląskiego w budynku mieściły się siedziba wojewody śląskiego i jego urzędu, Muzeum Śląskie oraz prywatne mieszkania wojewody i marszałka.

Budynek ma siedem kondygnacji (w tym dwa piętra pod ziemią), 634 pomieszczenia i ponad 6 km korytarzy. Znajduje się w nim jedna z niewielu w Polsce wind paciorkowych (tzw. paternostrow) – nieposiadających drzwi i niezatrzymujących się na poszczególnych piętrach (14 kabin krąży pomiędzy piętrami). Podziemia gmachu kryją skarbiec, w którym przechowywano tzw. Skarb Śląski, schron oraz sieć tuneli ewakuacyjnych.

W czasie II wojny światowej budynek był siedzibą gauleitera, niemieckiego naczelnika okręgu NSDAP Prowincji Górny Śląsk Fritza Brachta. Obecnie pozostaje siedzibą Śląskiego Urzędu Marszałkowskiego i Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego. Budynek był wykorzystywany jako scenografia filmów, w jego wnętrzach kręcono m.in. sceny serialu „Stawka większa niż życie”. Od 2012 r. uznany za Pomnik Historii.

Bibliografia: W. Odorowski, *Architektura Katowic w latach międzywojennych 1922–1939*. Katowice 2013; J.F. Lewandowski, *Czas Autonomii*. Chorzów 2014; A. Czaplą-Osliślo, *Katowicka moderna. Spacerownik*. Katowice 2015.

Gmach Teatru im. A. Mickiewicza
Przedstawienie „Dziady” Adama Mickiewicza.
Fragment przedstawienia, 1910-1939

GMACH TEATRU IM. A. MICKIEWICZA

Częstochowa należała do licznego grona miast, w których w okresie II Rzeczypospolitej nastąpił dostrzegalny awans cywilizacyjny. Wyraził się on m.in. intensywnym procesem inwestycyjnym, którego przejawem stało się wyposażenie miejscowego teatru we własną siedzibę.

Początkowo, tj. w połowie lat 20. XX w., teatr mieścił się w sali częstochowskiej Reduty. Grono entuzjastów, na czele z miejscowym aktorem Janem Otremskim, dążyło jednak do tego, by wznieść stały gmach służący wyłącznie aktorom. W 1928 r. powołano więc do życia Towarzystwo Budowy i Eksploatacji Teatru, które nadzorowało wznoszenie budynku mieszczącego się przy ulicy Kilińskiego. Jego projekt architektoniczny sporządzili Józef Krupa i Teodor Łapiński. Wmurowanie kamienia węgielnego pod budowę teatru nastąpiło 11 XI 1928 r., a niespełna trzy lata później udało się oddać do użytku parter. 22 VII 1931 r. nastąpiło uroczyste przeniesienie się teatru do nowej siedziby. Mimo to budowa trwała dalej, spowalniana przez kryzys gospodarczy i związane z tym kłopoty finansowe. Zakończyła się na początku 1938 r.

Gmach, wzniesiony w stylu modernistycznym, mógł pomieścić na widowni tysiąc osób. Jego znakiem rozpoznawczym stał się półkolisty fronton z trzema wejściami osłoniętymi kolumnadą. Na wyższych piętrach kolumny zastąpiono oknami stylizowanymi na gotyckie. Wnętrze wyposażono w najnowocześniejsze na ów czas rozwiązania techniczne – kryte oświetlenie, centralne ogrzewanie, system wentylacji. Częstochowski teatr był u schyłku okresu międzywojennego jednym z najokazalszych budynków w mieście. Uszkodzony podczas II wojny światowej został wyremontowany jeszcze w latach 40., a poddany gruntownej renowacji u schyłku lat 70. ubiegłego wieku. Widzom i aktorom służy do dziś.

Bibliografia: *Życie teatralne w Częstochowie 1870, 1945, 1970*, red. B. Lubosz. Częstochowa 1970; *Teatry polskie w trzydziestoleciu (1944–1974)*. Słownik, „Pamiętnik Teatralny” 1975, z. 3–4; *Spółczesność Częstochowy w latach 1918–1939*, red. R. Szwed, W. Palus. Częstochowa 1997; *Literatura i kultura w Częstochowie*. *Częstochowa w literaturze i kulturze*, red. E. Hurnikowa, E. Wróbel, A. Wypych-Gawrońska. Częstochowa 2009; Z. Janikowski, *Częstochowa między wojnami. Opowieść o życiu miasta*. Łódź 2011.

Kopiec Wyzwolenia

Obchody 15. rocznicy powrotu
Górnego Śląska do Polski, 1937

KOPIEC WYZWOLENIA

Wzniesienie pomnika, który przybrał postać usypanego kopca, było jedną z zrodzonych już w okresie II RP idei upamiętnienia powstań śląskich. Powstał dla uczczenia 250. rocznicy przemarszu husarii polskiej króla Jana III Sobieskiego pod Wiedeń oraz 15. rocznicy przyłączenia wschodniej części Górnego Śląska do Polski.

Za inicjatora przedsięwzięcia uznawany jest dawny żołnierz Legionów Polskich oraz uczestnik III powstania śląskiego Kazimierz Florek, choć autorem pomysłu w 1883 r. (w 200. rocznicę przemarszu wojsk króla Jana III Sobieskiego) był Wawrzyniec Hajda – „Śląski Wernyhora”. Kopiec wzniesiono na pograniczu Piekar Śląskich. Argumentem za wyborem miejsca była bliskość ważnego miejsca pielgrzymkowego – Sanktuarium Matki Sprawiedliwości i Miłości Społecznej. Akt erekcyjny, czyli oficjalne zainicjowanie prac, miał miejsce 17 IX 1932 r., a uroczystość poświęcenia przez ks. prałata Wawrzyńca Puchera odbyła się 20 VI 1937 r. W manifestacji z 1937 r. brał udział ówczesny wicepremier rządu RP Eugeniusz Kwiatkowski.

Usypywanie wzniesienia trwało pięć lat, osiągnęło ono 20 m wysokości oraz 68 m średnicy podstawy. W powstaniu Kopca brali udział przede wszystkim mieszkańcy Piekar Śląskich i okolicznych miejscowości, ale do miasta przyjeżdżały również delegacje z innych części regionu, kraju i z emigracji przywożąc w urnach ziemię m.in. z Gdyni, Gniezna, Góry św. Anny, Głogowa, Kędzierzyna, Olkusza, a także z leżącego dziś w granicach Czech Cierlicka. W Kopcu znalazła się także ziemia z mogił powstańców, pól bitew powstań z 1831 i 1863 r., grobów ks. Norberta Bonczyka, ks. Józefa Szafranka, ks. Konstantego Damrota oraz kopców Tadeusza Kościuszki w Krakowie, Unii Lubelskiej we Lwowie oraz Józefa Piłsudskiego na Sowińcu. Wśród budowniczych Kopca znaleźli się Wojciech Korfanty, Gustaw Morcinek, Kazimierz Gołba i Pola Gojawczyńska a także liczna grupa byłych powstańców, m.in. Paweł Cymys, Walenty Fojkis, Jan Józef Ludyga-Laskowski i Stanisław Mastalerz. W III RP niszczący Kopiec poddano renowacji. Dziś pozostaje symbolem walki o polskość i pamiątką walk powstańców śląskich.

Bibliografia: J. Wycisło, *Kopiec Wyzwolenia. Geneza, historia, symbol tożsamości*. „Folia Historica Cracoviensia” 2002, v. 8; A. Kołodziejczyk, *Kopiec Wyzwolenia w Piekarach Śląskich*. Piekary Śląskie 2012; D. Pietrucha, *Piekary ku chwale bohaterom, czyli rzecz o Kopcu Wyzwolenia*. Piekary Śląskie 2017.

Muzeum Powstań Śląskich
Budynek Muzeum Powstań Śląskich
współcześnie

MUZEUM POWSTAŃ ŚLĄSKICH

To jedno z dwóch tematycznych muzeów, obok Muzeum Czynu Powstańczego na Górze Św. Anny, upamiętniających trzy powstańcze zrywy na Górnym Śląsku w latach 1919–1921. Placówkę powołano do życia uchwałą Rady Miejskiej w Świętochłowicach z 18 VII 2012 r., w wyniku przekształcenia istniejącego do tego momentu Muzeum Miejskiego. Uroczystego otwarcia dokonano w październiku 2014 r. Siedzibą muzeum stał się dawny budynek zarządu dóbr ziemskich Donnersmarcków przy ul. Polaka 1, wybudowany w 1907 r. według projektu niemieckich architektów Emila i Georga Zillmannów, pomysłodawców wielu gornośląskich przestrzeni, w tym osiedli robotniczych Giszowiec i Nikiszowiec.

Pomysł uruchomienia placówki zrodził się w związku z inicjatywą kolekcjonerów Jarosława i Amandy Bełdowskich, którzy zgromadzili zbiory plakatów propagandowych i innych pamiątek z epoki – druków, tzw. notgeldów, gazet, listów. Pozyskane przez nich artefakty zostały uzupełnione m.in. o oryginały i repliki sztandarów, broni i mundurów.

Do zadań placówki należy ochrona dziedzictwa powstań śląskich. Muzeum ma charakter narracyjnej placówki multimedialnej, w której zwiedzający mogą poruszać się wraz z wirtualnym przewodnikiem. Odtworzono w nim m.in. robotnicze mieszkanie, klasę szkolną i sztab powstańczy, obok artefaktów stworzono szansę nauki przez zabawę z wykorzystaniem interaktywnych multimediiów. Równocześnie z działalnością wystawienniczą Muzeum Powstań Śląskich prowadzi aktywną działalność edukacyjną, popularyzatorską oraz naukową organizując tzw. klasówkę powstańczą, publikując kilka serii „Filmowej Encyklopedii Powstań Śląskich” oraz wydając „Śląski Almanach Powstańczy”. Za swoje dokonania Muzeum zostało nagrodzone przyznaną w 2018 r. Nagrodą im. Wojciecha Korfantego.

Bibliografia: *Projekt ekspozycji Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach*. Katowice 2012; J. Krzyk, *Wojna papierowa. Powstania śląskie 1919–1921*. Warszawa 2014; *Historia na wyciągnięcie ręki, czyli muzealne hity*, oprac. M. Odziomek. „Gazeta Wyborcza w Katowicach” z 4 VII 2015 r.

**Obelisk pamięci w miejscu tzw. Kąta
Trzech Cesarstw**

Miejsce, gdzie zbiegały się granice
Cesarstwa Niemiec, Austrii i Rosji
u zbiegu rzek: Czarna Przemsza, Biała
Przemsza i Przemsza

OBELISK PAMIĘCI W MIEJSCU TZW. KĄTA TRZECH CESARSTW

Kąt Trzech Cesarstw (zwany także Kątem Trzech Cesarzy albo Trójkątem Trzech Cesarzy) zlokalizowany jest u zbiegu rzek Białej i Czarnej Przemszy, z połączenia których powstaje Przemsza. W miejscu tym w przeszłości stykały się granice trzech imperiów: Austrii, Prus i Rosji. W wyniku tzw. I wojny śląskiej w 1742 r. Prusy przejęły od Austrii Górny Śląsk, a rzeczywisty moment powstania Kąta miał miejsce w 1846 r., po likwidacji Rzeczypospolitej Krakowskiej. Od 1871 r. „trójstyk” faktycznie rozgraniczał terytoria trzech cesarstw.

Usytuowanie Kąta Trzech Cesarstw na granicy trzech państw przyniosło zlokalizowanym w pobliżu miejscowościom szansę na rozwój, z której najlepiej skorzystały Mysłowice. To znajdujące się na obrzeżach Prus wielokulturowe miasto stało się jednym z ważniejszych międzynarodowych centrów migracyjnych i handlowych. Pomógł w tym również rozwój turystyki możliwy dzięki otwarciu linii kolejowej Wrocław–Mysłowice. Nieopodal Kąta, na zboczu wzniesienia Słupecka Górka, w 1907 r. uroczyście otwarto tzw. Wieżę Bismarcka. Graniczny charakter Kąta Trzech Cesarstw przetrwał aż do zakończenia I wojny światowej, gdy „trójstyk” uległ likwidacji. Przesunięcie granicy w 1922 r. spowodowało zanik znaczenia tego miejsca i zmierzch świetności okolicznych miast. Dziś miejsce to symbolicznie rozgranicza tereny trzech miast: Jaworzna (będącego w przeszłości częścią Austrii), Mysłowic (niegdyś w Prusach) i Sosnowca (przed ponad stu laty wchodzącego w skład Rosji).

Jednym ze współczesnych symboli świadczących o historii Kąta Trzech Cesarstw pozostaje usytuowany w 2004 r. w miejscu dawnej Wieży Bismarcka obelisk. W kwietniu 2013 r. umieszczono na nim napis: „W miejscu, w którym niegdyś stykały się granice trzech państw, wspólnie świętujemy wstąpienie Polski do Unii Europejskiej i jesteśmy dumni, że razem budujemy »Europę bez granic«”.

Bibliografia: A. Sulik, *Historia Mysłowic do 1922 r.* Mysłowice 2007; Z. Studencki, *ABC Trójkąta Trzech Cesarzy.* Sosnowiec 2008; W. Kubowicz, L. Rotkegel, *Zmierzch Kąta Trzech Cesarzy.* Mysłowice 2014.

Pomnik „Naszym Bohaterom”

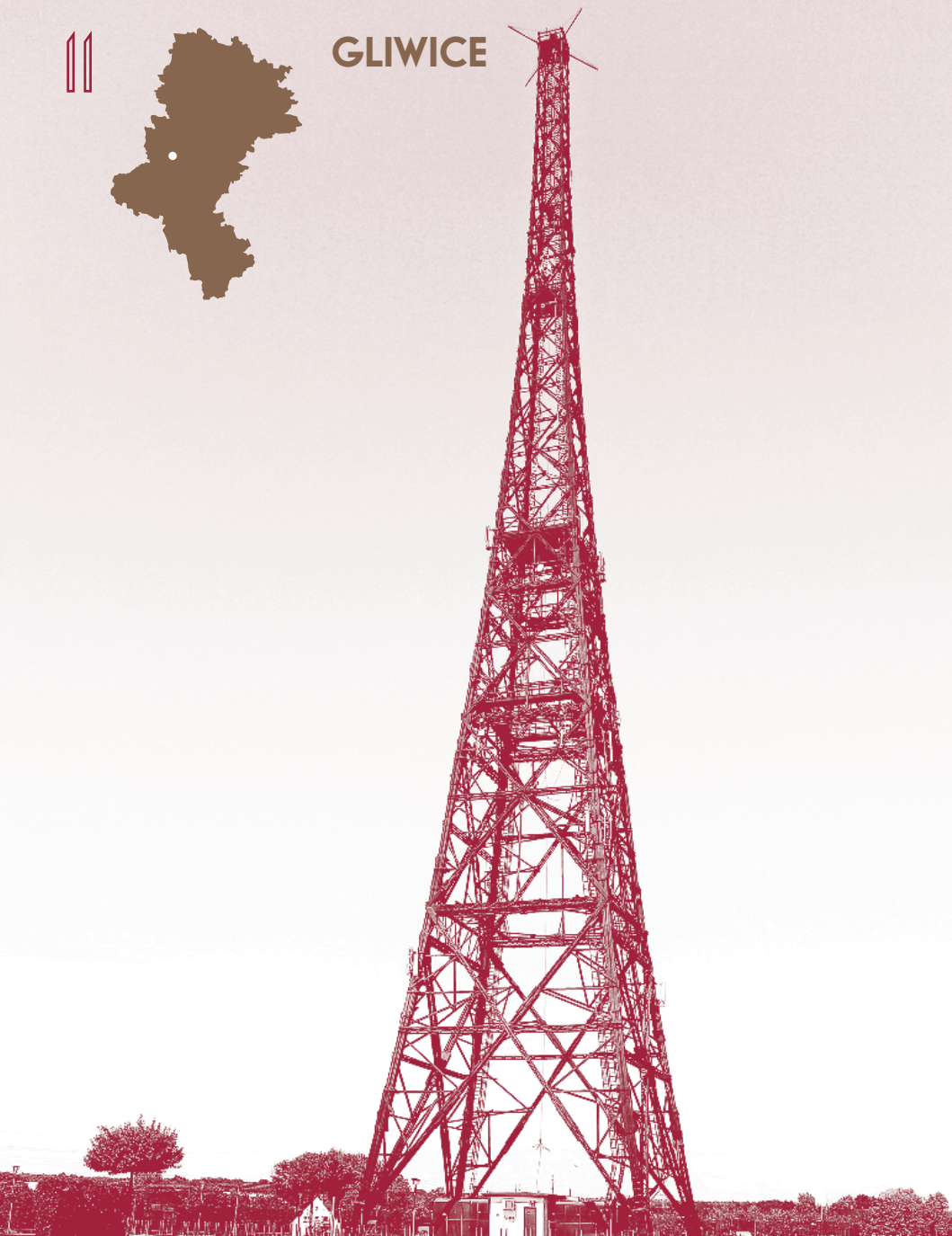
POMNIK „NASZYM BOHATEROM”

Dla Śląska Cieszyńskiego najbardziej spektakularnym wydarzeniem na drodze do zjednoczenia z II Rzeczypospolitą była wojna z Czechami, do której doszło na początku 1919 r. Jej stawką był kształt granicy polsko-czechosłowackiej w Cieszyńskim. Pierwsze ustalenia obu stron zakładały, że większość tego terytorium przypadnie Polsce, jednak w styczniu 1919 r., korzystając z militarnej słabości II Rzeczypospolitej, sporną część Śląska Cieszyńskiego zajęła armia czechosłowacka. Zatrzymana została dopiero pod Skoczowem, gdzie w dniach 28–31 I 1919 r. stoczono największą bitwę tego konfliktu. W starciu po stronie polskiej poległo kilkunastu żołnierzy, ale udało się zmusić dowództwo czechosłowackie do przerwania ofensywy i zaproponowania zawieszenia broni.

Dla upamiętnienia bohaterstwa polskich żołnierzy z inicjatywy Józefa Staszko, prezesa miejscowego gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, podjęto decyzję o budowie pomnika. Projekt obelisku opracował Jan Raszka. Do jego odsłonięcia doszło 20 VII 1924 r. Na postumencie umieszczono strofy zaczerpnięte z wiersza lokalnego poety, ks. Emanuela Grima, a zwieńczeniem całej konstrukcji stała się figura przedstawiająca orła z dziobem skierowanym w prawą stronę. Pomnik „Naszym Bohaterom” przetrwał do 1939 r. Został zburzony przez zajmujące Skoczów wojsko niemieckie.

Po II wojnie światowej na jego miejscu umieszczono obelisk „Poległym za polskość Śląska” zaprojektowany w 1961 r. przez Artura Cieniałę. Po 50 latach jego stan techniczny był już na tyle zły, iż konieczna okazała się gruntowna modernizacja. Zamiast niej podjęto decyzję o rozbiórce i wybudowaniu na tym miejscu wierniej repliki przedwojennego pomnika. Od 11 XI 2015 r. Skoczów ponownie oddaje hołd „Naszym Bohaterom”.

Bibliografia: F. Latinik, *Walka o Śląsk Cieszyński w r. 1919*. Cieszyn 1934; J. Unicki, *Historyczna bitwa. Kilka dni pod Skoczowem w styczniu 1919 r.*, „Kalendarz Skoczowski” 1994; H. Szotek, *Trudna droga do Polski. 90. rocznica bitwy pod Skoczowem*. Skoczów 2009; W. Koźdoń, *Niepodległość jest najważniejsza*, „Głos Ludu. Gazeta Polaków w Republice Czeskiej” 2015, Nr 135; *Pomnik „Naszym Bohaterom” w Skoczowie*, OX.PL Portal Śląska Cieszyńskiego, <https://wiadomosci.ox.pl/pomnik-naszym-bohaterom-w-skoczowie,30806> [dostęp: 12.08.2019].

Radiostacja
Widok współczesny

RADIOSTACJA

11-metrowy maszt radiowy w Gliwicach zbudowany w 1935 r. przez firmę Lorenz jest dziś najwyższą wolnostojącą drewnianą konstrukcją w Europie. Wybudowano go z bali z impregnowanego drewna modrzewiowego łączonego za pomocą ponad 16 tys. mosiężnych śrub (bez użycia stalowych gwoździ). Do betonowych fundamentów przymocowano go w czterech miejscach śrubami długości 235 cm, a na jego szczyt można się dostać po 365 stopniach schodów. W odległości ok. 250 m od wieży stoi budynek stacji nadajnika oraz dwa budynki mieszkalne zajmowane pierwotnie przez pracowników obsługujących stację.

Radiostacja Gliwice rozpoczęła nadawanie w 1925 r., w obiekcie odległym o 4 km od stacji nadajnika i służyła do retransmisji programu Radia Wrocław. Zasięgiem obejmowała wschodnie obszary Górnego Śląska, co po jego podziale w 1922 r. miało szczególne znaczenie, ponieważ jej sygnał docierał do części regionu włączonej do II RP. W latach 1925–1932 Radiostacja Gliwice należała do spółki Schlesische Funkstunde AG, (Śląska Audycja Radiowa SA), a od 1932 r. stała się częścią państwowej rozgłośni – Reichssender Breslau.

W przeddzień ataku III Rzeszy na Polskę, 31 VIII 1939 r., udający Polaków esesmani wdarli się do gliwickiej stacji nadawczej przy ul. Tarnogórskiej, aby nadać odezwę w języku polskim zapowiadającą rychłą polską ofensywę i wzywającą do powstania. W eter nadano fragment odezwy: „Uwaga, tu Gliwice! Radiostacja znajduje się w rękach polskich...”. W trakcie tej operacji zastrzelony został były powstaniec śląski Franz (Franciszek) Honiok, często określane jako pierwsza ofiara II wojny światowej. Atak na gliwicką radiostację był fragmentem akcji prowokacji granicznych, które nagłaśniane w propagandowych komunikatach radiowych i prasowych III Rzeszy miały uzasadnić jej agresję na Polskę. Śmierć F. Honioka miała uwiarygodnić rzekomy polski napad. Historię ataku można zobaczyć m.in. w filmie w reżyserii Zbigniewa Chmielewskiego „Operacja Himmler” z 1979 r.

Dziś kompleks Radiostacji (wieża antenowa wraz z trzema budynkami) jest własnością Gliwic. Budynek nadajnika od 2005 r. jest oddziałem Muzeum w Gliwicach. Można w nim zobaczyć oryginalne wyposażenie stacji, a także film o prowokacji gliwickiej. Radiostacja Gliwice znajduje się na Szlaku Zabytków Techniki. Od 2017 r. jest Pomnikiem Historii.

Bibliografia: A. Szefer, *Hitlerowska prowokacja gliwicka*, Gliwice 1989; H. Cwiąg, *Incydenty na śląskim pograniczu polsko-niemieckim przed wybuchem II wojny światowej*. „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1999, t. 14; *Drewniana wieża Radiostacji Gliwice*. „Spotkanie z Zabytkiem” 2010, Nr 1.

Stacja kolejowa Herby

Herby Nowe – widok dawny z pocztówki

STACJA KOLEJOWA HERBY

Dzieje wsi Herby, leżącej na styku Małopolski i Śląska, upływają w cieniu granicy (państw lub jednostek administracyjnych) przebiegającej w jej bezpośredniej bliskości. Aż do końca I wojny światowej tu przebiegała granica oddzielająca Rosję od Niemiec, zaś w okresie międzywojennym autonomiczne województwo śląskie od województwa kieleckiego.

Specyficzne położenie tej miejscowości zadecydowało również o wielkim znaczeniu przebiegającego tam szlaku kolejowego. Już w okresie przygotowań do plebiscytu na Górnym Śląsku w 1921 r. właśnie do granicznej stacji Herby Nowe kierowano pociągi ze wschodu z dawnymi mieszkańcami obszaru plebiscytowego, którzy gotowi byli oddać głos za Polską.

Ważną inwestycją było wybudowanie w 1927 r. linii kolejowej z Kalet do Herbów Nowych, a następnie do stacji Wieluń i Podzamcze, dzięki czemu tzw. polski Górny Śląsk uzyskał wewnątrz krajowe połączenie z Wielkopolską. Jednak największy rozgłos zyskały stacja kolejowa i cała miejscowość, gdy podjęto decyzję o tym, że rozpoczynać się tam będzie magistrala węglowa łącząca Górny Śląsk z Bałtykiem.

Potrzeba takiej inwestycji zrodziła się w połowie lat 20. XX w., gdy w związku z tzw. wojną celną przed górnośląskim węglem zamknięto rynek niemiecki. Do nowych zagranicznych odbiorców towar ten mógł dotrzeć tylko drogą morską, do portu przeładunkowego zaś trzeba go było dostarczyć koleją. Herby Nowe, już skomunikowane z miastami górnośląskimi, stały się oknem na świat miejscowego okręgu przemysłowego. Za budowę magistrali początkowo odpowiedzialne były Polskie Koleje Państwowe, a od 1931 r. Polsko-Toruńskie Towarzystwo Kolejowe. Już w 1930 r. uruchomiono pierwszy odcinek: Herby Nowe – Karsznice, a trzy lata później oddano do użytku całą trasę: Herby Nowe – Karsznice – Inowrocław – Bydgoszcz – Gdynia.

Bibliografia: S. Janicki, *Śląsk na łonie macierzy 1922–1928*. Katowice 1929; J.R. Krzyża, *Rozwój kolejnictwa w województwie śląskim i jego znaczenie dla Polski*. Katowice 1939; M. Widernik, *Magistrala węglowa Śląsk–Gdynia i jej znaczenie w okresie międzywojennym*, „Zapiski Historyczne” 1984, z. 2; S. Koziański, *Rozwój historyczny sieci kolejowej na Górnym Śląsku*. Katowice 1990; *Województwo śląskie (1922–1939)*. Zarys monograficzny, red. F. Serafin. Katowice 1996.

Szyb „Prezydent”

Kopalnia węgla „Król” w Chorzowie,
szyb imienia Ignacego Mościckiego

SZYB „PREZYDENT”

Dzisiejszy Chorzów do 1934 r. nazywał się Królewska Huta, a przed 1922 r., gdy Górny Śląsk znajdował się w granicach państwa niemieckiego, jego oficjalna nazwa brzmiała Königshütte.

Właśnie w czasach pruskich i niemieckich miały miejsce głębokie przeobrażenia gospodarcze na obszarze ówczesnego Górnego Śląska, w efekcie których dotychczasowe ziemie rolnicze stały się wielkim okręgiem przemysłowym. Na fali tej zmiany doszło do założenia w Königshütte, w 1791 r., państwowej kopalni węgla kamiennego „Król”. Po przyłączeniu miasta do Polski kopalnię przejęła polsko-francuska spółka Skarboferm, która doprowadziła w 1937 r. do podziału dotychczasowego przedsiębiorstwa na dwie kopalnie: „Prezydent” oraz „Barbara-Wyzwolenie”. Obecnie już nie wydobywa się w nich węgla, za to infrastruktura kopalniana okazała się szczególnie cenna dla zachowania dziedzictwa przemysłowego tego regionu.

Jednym z najważniejszych zabytków techniki w opisywanym przedsiębiorstwie był szyb „Prezydent”, nazwany tak w 1937 r. na cześć prezydenta Ignacego Mościckiego (wcześniej nosił nazwę Święty Jacek). Być może ów obiekt nie trafiłby na listę najciekawszych zabytków techniki województwa śląskiego, gdyby nie zamontowana dla jego obsługi wieża wydobywczą. Powstała ona w latach 30. XX w. jako jednostrzałowa konstrukcja żelbetowa – unikatowa, biorąc pod uwagę ówczesne standardy techniczne. Jej twórcą był katowicki inżynier Ryszard Heileman. Obiekt o wysokości 42,5 m wyposażona jest w dwa koła o średnicy 5,5 m umieszczone równolegle. Wieża umożliwiała wydobywanie 500 ton węgla na godzinę. W bezpośredniej bliskości szybu „Prezydent” mieściła się, zachowana do dziś, brama wjazdowa oraz obiekty należące do zakładowej straży pożarnej. Od 4 XI 2010 r. wieża wyciągowa szybu „Prezydent” znajduje się na liście Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego.

Bibliografia: J. Jaros, *Historia kopalni Król w Chorzowie (1791-1945)*. Katowice 1962; P. Wybraniec, *Zabytki architektury przemysłowej w województwie katowickim*. Katowice 1989; D. Sieradzka, *Królewska Huta w latach 1868-1945. Szkice do portretu miasta*. Chorzów 2001; R. Kurek, *Dwa wieki chorzowskiego przemysłu. Zarys monograficzny*, cz. I, Chorzów 2007, cz. II, Chorzów 2009; A. Lapski, *Spacery ulicami Chorzowa (Monografia ulic miasta z opisem zabytków i miejsc godnych uwagi)*. Chorzów 2014.

Zabytkowa kopalnia srebra
Pracownicy przed szybem „Staszic”

ZABYTKOWA KOPALNIA SREBRA

Górny Śląsk nie bez racji kojarzy się przyjeźdnym przede wszystkim z miejscem, gdzie wydobywano węgiel kamienny. Tymczasem na długo zanim pozyskiwanie tego surowca zadecydowało o obliczu gospodarczym całego regionu zakładano tu kopalnie srebra i ołowiu.

Już w XVI w. jednym z największych w Europie ośrodków wydobycia wspomnianych metali stały się Tarnowskie Góry. Dwa wieki później, gdy miastem i dużą częścią Górnego Śląska rządzący już pruscy Hohenzollernowie, powstała tam państwowa kopalnia, która w 1784 r. otrzymała nazwę „Fryderyk”. Aż do 1912 r. wydobywano tam srebro i ołów. Do odwadniania chodników używano w niej maszyny parowej sprowadzonej z Walii w 1788 r. Było to pierwsze tego typu urządzenie zainstalowane na dzisiejszych ziemiach polskich, a według niektórych badaczy pierwsza maszyna parowa używana w Europie Środkowej. Nadmiar wody znalazł pożyteczne zastosowanie – zaczęła korzystać z niej miejscowa ludność dzięki wodociągowi uruchomionemu w latach 80. XIX w.

Państwo polskie, objąwszy w posiadanie Tarnowskie Góry w 1922 r., nie mogło kontynuować wydobycia srebra i ołowiu, ponieważ złożę się wyczerpało. Pozostały natomiast kilometry sztolni i podziemnych korytarzy, które zdecydowano się udostępnić wszystkim osobom zainteresowanym pracą górników. Od 1976 r. mogą one zwiedzać Zabytkową Kopalnię Srebra, a w niej m.in. liczącą 300 metrów Sztolnię Czarnego Pstrąga. Przez cały rok panuje w niej identyczna temperatura – 10°C. Jest to najdłuższa podziemna trasa turystyczna, którą pokonuje się w specjalnych łodziach. W 2012 r. jej bieg unowocześniono dodając elementy multimedialne oraz udźwiękowanie.

W 2006 r. kopalnia stała się jednym z miejsc odwiedzanych w ramach Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, a 9 VII 2017 r. obiekt wpisany został na Listę światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego UNESCO.

Bibliografia: J. Piernikarczyk, *Podziemia tarnogórskie*. Tarnowskie Góry 1937; *Z dziejów PTTK w Tarnowskich Górach (1951–2011)*. Jubileusz 60-lecia, oprac. W. Kucia. Tarnowskie Góry 2011; *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, red. P. Zagożdżon, M. Madziarz. Wrocław 2012; M. Bujoczek, K. Gładysz, A. Stępień, *Podziemia tarnogórskie – żywy organizm, na wybranym fragmencie Kopalni Fryderyk (Blachówka Zachodni – Urban – Glückhilfe)*. Tarnowskie Góry 2013; *Niech żyje INDU-bal*, „Dziennik Industrialny. Czasopismo Wszystkich Przemysłowców” 2019, Nr 1.

Zamek książąt Hochberg von Pless
Widok fasady od strony stawu

ZAMEK KSIĄŻĄT HOCHBERG VON PLESS

Zamek w Pszczynie pozostaje jedną z najpiękniejszych zachowanych rezydencji arystokratycznych województwa śląskiego i jednym z najcenniejszych przykładów architektury rezydencjonalnej w Polsce. Tak zwany pierwotny zamek został wzniesiony w XI lub XII w. przez książąt piastowskich. Zamek kolejno stanowił własność książąt cieszyńskich, następnie węgierskiego możnowładczego rodu Turzo, by na ponad dwa wieki stać się rodową siedzibą śląskiego rodu Promnitzów. Od II połowy XVIII w. właścicielami zamku byli książęta Anhalt-Cöthen-Pless, po nich, aż wybuchu II wojny światowej, pałac stał się własnością książąt Hochbergów z Książa.

Zamek na przestrzeni swego istnienia był wielokrotnie przebudowywany. Swoją obecną formę, nawiązującą do architektury francuskiej XVII w., zawdzięcza księciu Hansowi Heinrichowi XI i pracom pod kierunkiem francuskiego architekta Hippolyte'a Alexandra Destailleura. W 1907 r. właścicielem został Hans Heinrich XV, którego żoną była Angielka, Maria Teresa Oliwia Cornwallis-West nazywana Daisy (Stokrotką) i uznawana za jedną z najpiękniejszych kobiet epoki. Zamek gościł cesarzy Niemiec (m.in. Wilhelma II). Podczas I wojny światowej mieściła się w nim Wielka Kwatera Główna dowództwa armii niemieckiej. W wyniku rozstrzygnięć plebiscytowych w 1922 r. Pszczyna znalazła się w II RP, a zamek nadal pozostał w rękach rodu Hochbergów. Jego ostatni właściciel, Hans Heinrich XVII, przyjął nawet polskie obywatelstwo i walczył w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie.

Budynek przetrwał II wojnę światową nie ulegając dewastacji przez wojska niemieckie ani radzieckie. W 1946 r. stał się siedzibą muzeum, które obecnie nosi nazwę Muzeum Zamkowego w Pszczynie. W zamkowych wnętrzach można dziś oglądać unikatowe oryginalne wyposażenie oraz przedmioty i meble należące niegdyś do Hochbergów. Ważną częścią kompleksu pozostaje także zabytkowy park krajobrazowy w stylu angielskim.

Bibliografia: I. Kozina, *Pałace i zamki na pruskim Górnym Śląsku w latach 1850–1914*. Katowice 2001; M. Kluss, J. Kruczek, *Muzeum Zamkowe w Pszczynie. Przewodnik*. Pszczyna 2009; *Pszczyna – monografia historyczna*, red. R. Kaczmarek, J. Sperka, t. II. Pszczyna 2014.

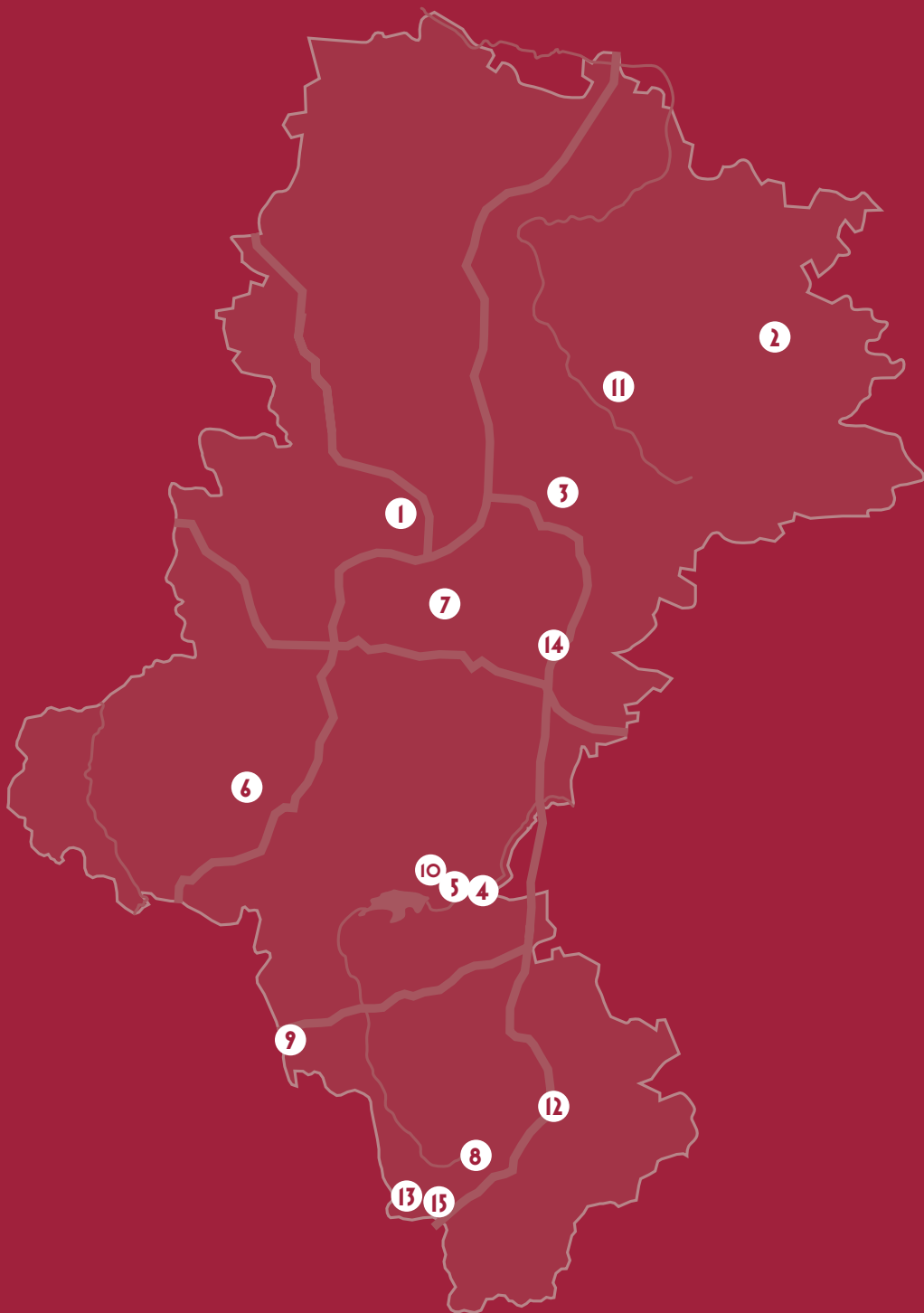

Zamek Prezydenta RP
Widok ogólny frontu zamku

ZAMEK PREZYDENTA RP

Warunki klimatyczne i krajobrazowe Wisły leżącej w paśmie Beskidu Śląskiego od lat przyciągają rzesze turystów. Trudno zatem się dziwić, że również prezydent międzywojennej Polski Ignacy Mościcki upodobał sobie to miejsce. Wiedzę o gustach głowy państwa postanowiły wykorzystać ówczesne władze województwa śląskiego i, jako gospodarze tej ziemi, ufundować mu w Wiśle wypoczynkową rezydencję. Wykorzystano do tego znajdujący się już tam obiekt – modrzewiowy zameczek myśliwski, pamiątkę po okresie panowania Habsburgów. Prace modernizacyjne trwały do końca 1927 r., a gdy budynek był już gotowy, niemalże w przeddzień oficjalnego przekazania go prezydentowi, wybuchł w nim pożar. Do dziś nieznane są jego przyczyny, w przeciwieństwie do tragicznego skutku w postaci całkowitej ruiny świeżo wyremontowanego pałacyku. W tej sytuacji władze województwa śląskiego mając świadomość, że obietnica przekazania głowie państwa wypoczynkowej siedziby została ogłoszona publicznie, podjęły decyzję o budowie zupełnie nowego gmachu. Jego projekt w 1929 r. opracowali Adolf Szyszko-Bohusz, Andrzej Proszko i Włodzimierz Padlewski. Przewidywał on wybudowanie ogniotrwałych murowanych budynków, tzw. zamku górnego i dolnego, w których mieściły się pokoje wypoczynkowe prezydenta oraz pomieszczenia gospodarcze i administracyjne. Te ostatnie z myślą o pracownikach kancelarii prezydenckiej. Prace trwały do końca 1930 r. 15 I 1931 r. obiekt przekazano w użytkowanie Kancelarii Cywilnej Prezydenta, a już tydzień później Ignacy Mościcki po raz pierwszy w nim zamieszkał. Odtąd odpoczywał w Wiśle bardzo często. W okresie tzw. Polski Ludowej, po wykreśleniu z porządku konstytucyjnego urzędu prezydenckiego, pałacyk w Wiśle był ośrodkiem wypoczynkowym Urzędu Rady Ministrów. W 1994 r. wpisano go do rejestru zabytków, od 2002 r. jest ponownie we władaniu głowy państwa.

Bibliografia: S. Świerż-Zalewski, Zameczek w Wiśle, „Architektura i Budownictwo” 1931, Nr 5–6; O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich, red. E. Chojecka. Katowice 1993; Zamek Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w Wiśle, red. J. Purchla. Kraków 2005; J. Krop, Od zameczku Habsburgów w Wiśle do Zamku – Rezydencji Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej. Wiśla 2007; E. Baniowska-Kopacz, U progu niepodległości... Zamek prezydencki w Wiśle – zmienne znaczenia, „Journal of Urban Ethnology” 2014, Nr 12.

KULINARIA

1. Chleb cebulowy (Tarnowskie Góry)
2. Czulent [ciulim] (Lelów)
3. Gęsi smalec i potrawy z gęsi (Siewierz)
4. Jajecznicza po wilamowsku [szusterpop, molfonküch] (Wilamowice)
5. Karp królewski (Bestwina)
6. Kołocz weselny śląski (Rybnik)
7. Krupniok śląski (Bytom)
8. Kwaśnica (Milówka, Węgierska Górka)
9. Necówka (Cieszyn)
10. Oblaty śląskie (Pszczyna)
11. Obwarzanki odpustowe (Żarki)
12. Piwo jasne pełne (Żywiec)
13. Ser wołoski (Istebna, Jaworzynka, Koniaków)
14. Zacierka zagłębiowska (Sosnowiec)
15. Żętyca (Istebna, Jaworzynka, Koniaków)

Rynek w Tarnowskich Górach.
Widok zewnętrzny domu i winiarni
Hansa Sedlaczka

CHLEB CEBULOWY

Chleb cebulowy z Tarnowskich Gór” to podłużny bochenek o owalnym „przekroju z charakterystycznym nacięciem pośrodku i widocznymi odciskami gałązek koszyków wiklinowych na powierzchni. Ma błyszczącą górną skórę o różnych odcieniach brązu, ciemnokremowy miąższ, dobrze wyrażone pory i wyczuwalny smak i zapach cebuli oraz naturalnego kwasu chlebowego. Waży 800–850 g., ma ok. 38 cm długości, 16 cm szerokości i 9 cm wysokości.

Wypiek tarnogórskiego chleba cebulowego jest związany z historią rodziny Hanke zajmującej się piekarstwem od 1874 r. Początki produkcji chleba cebulowego sięgają prawdopodobnie drugiej dekady XX w. Produkt powstał w ramach dostaw pieczywa dla potrzeb zamku Donnersmarcków w Reptach. Od blisko 100 lat opracowaną recepturę przekazywali sobie ustnie kolejni właściciele piekarni. O szczególnych walorach chleba, specyficznym smaku i zapachu, decyduje przede wszystkim odpowiednie przygotowanie roztworu z surowej zmielonej cebuli, zmielonego kminku oraz wody.

Chleb cebulowy z Tarnowskich Gór od lat cieszy się niesłabnącym powodzeniem nabywców. Jego popularność była tak duża, że w realiach „niedoborów Polski Ludowej” był pieczony w niewielkich ilościach dla najbardziej zaufanych klientów (w korytarzu piekarni miały wisieć siatki „wybrańców”, do których pakowano pieczywo). W marcu 2008 r. został wpisany na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Bibliografia: J. Lubos, *O produktach tradycyjnych i regionalnych słów kilka*. „Biuletyn Informacyjny Miasta Kalety” 2015, Nr 12; M. Taranczewska, *Śląskie pieczywo. Sprawdźcie jakie chleby pochodzą z naszego regionu*. <https://www.slaskibiznes.pl> [dostęp: 19.08.2019].

Żyd w bramie budynku

CZULENT [CIULIM]

W różnych częściach województwa śląskiego natrafić można na pamiątki dokumentujące obecność na tym terenie ludności żydowskiej. W Lelowie, wsi (prawa miejskie utraciła w 1869 r.) leżącej na południowy-wschód od Częstochowy, jest ich szczególnie dużo. Na przełomie XVIII i XIX w. żył tu Dawid Biderman, jeden z bardziej znanych cadyków (przywódców religijnych) tego okresu, założyciel chasydzkiej dynastii Lelow. Do ohelu (żydowskiego grobowca) D. Bidermana, obecnie zrekonstruowanego, od XIX w. pielgrzymują chasydzi z całego świata. Modlą się, ale również spożywają typowe żydowskie potrawy.

Jest wśród nich lelowski czulent, który w tych okolicznościach stał się jedną z najbardziej znanych potraw na tym terenie. Czulent to rodzaj gulaszu przyrządzanego z wolno gotowanego koszerne mięsa wołowego z dodatkiem ziemniaków, kaszy gryczanej, fasoli, cebuli, gęsiego tłuszczu, czasem jajek. Jako potrawa szabatowa musiał być przygotowany dzień wcześniej, by nie naruszyć religijnego zakazu pracy w szabat, a w święto, bez udziału kucharza, dogotowywał się w gorącym piecu chlebowym (szabaśniku).

Zainspirowani przez lelowskich chasydów także chrześcijańscy mieszkańcy Lelowa zaczęli przyrządzać podobną potrawę. Od pierwowzoru wzięła się jej potoczna nazwa – ciulim. Odmiennie od żydowskiej, jest ona przygotowywana na bazie mięsa wieprzowego, ze znacznie większą ilością ziemniaków. Spożywa się ją w Wielkanoc i Boże Narodzenie. Ciulim również przyrządza się w przeddzień święta i utrzymuje w gorącej temperaturze w piecu chlebowym. Ten, kto nie ma takiego urządzenia, korzysta z pomocy sąsiedzkiej.

W 2006 r. lelowski ciulim wpisano na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Już trzy lata wcześniej zorganizowano w Lelowie po raz pierwszy Święto Ciulimu-Czulentu. Odtąd odbywa się ono corocznie, zwykle w sierpniu.

Bibliografia: *Żydzi lelewscy. Obecność i ślady*, red. M. Galas, M. Skrzypczyk. Kraków 2006; *Pokarmy i jedzenie w kulturze. Tabu, dieta, symbol*, red. K. Łeńska-Bąk. Opole 2007; M. Skrzypczyk, *Chasydzi lelewscy: spotkania w drodze*. Lelów 2008; D. Bakota, A. Płomiński, *Święto Ciulimu-Czulentu atrakcją turystyczną Lelowa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Turystyki i Ekologii w Suchoj Beskidzkiej” 2016, nr 2; *Lelowianie, Polacy, Żydzi. Szkice etnograficzne o konstruowaniu lokalnego dziedzictwa*, red. M. Zatorska. Warszawa 2018.

Siewierz. Fragment jednej z ulic miasta

GĘSI SMALEC I POTRAWY Z GĘSI

Wytwarzanie smalcu z gęsięgo tłuszczu nie jest, co oczywiste, wyłączną domeną siewierskich gospodarzy. Ich jednak wyróżnia to, że stosując specjalną procedurę wytapiania tłuszczu oraz używając właściwych tylko dla tej okolicy metod hodowli gęsi, uzyskują wyjątkowy smak zarówno podrobów z gęsi (żołądki, wątróbki i in.), jak i gęsięgo smalcu. Z tego względu od 2007 r. figurują one na Liście Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Smalec uzyskuje się z gęsięgo sadła, wytapianego podczas przyrządzania gęsiny. Może mieć konsystencję płynną lub stałą. Tę drugą uzyskuje się dodając do gęsięgo nieco smalcu wieprzowego. Tak sporządzony może zostać wykorzystany jako dodatek wzbogacający smak wielu potraw z gęsi, zwłaszcza przygotowywanych na modłę siewierską. Nadaje się do wykorzystania także jako danie samoistne, np. w postaci tłuszczu do rozsmarowania na chlebie. Gęsi smalec siewierski miał szersze, nie tylko spożywcze, przeznaczenie. Wykorzystywano go również do celów leczniczych jako środek rozgrzewający. Gwoli prawdy dodajmy jednak, że takie przeznaczenie miały również analogiczne produkty z innych regionów Polski.

Wyjątkowość gęsięgo smalcu z Siewierza, jak już wspomniano, miała swe źródło nie tylko w szczególnym procesie jego wytwarzania, ale przede wszystkim w warunkach, w jakich odbywała się hodowla gęsi. Wobec tego, iż region od dawna w tym się specjalizował, drogą prób i błędów wypracowano tu określone zasady hodowli. Gęsi żywione są więc wyłącznie roślinami zielonymi, a ich dietę uzupełniają ziemniaki i otręby. Co ważne, zwierzęta stale przebywają na wolnym wybiegu, co zapewnia im odpowiednią dawkę ruchu. Wszystkie te zabiegi gwarantują, że mięso gęsi siewierskich jest delikatniejsze w smaku, a smalec wyrabiany z ich tłuszczu charakteryzuje się lepszymi wartościami odżywczymi.

Bibliografia: *Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego*, red. H. Szymanderska. Katowice 2011; E. Gornowicz, L. Lewko, *Gęsi – mięso – produkcja – spożycie – tradycja*. Kraków 2016; K. Domagała-Szymonek, *Gęś z Siewierza na Świętego Marcina. Przepis na gęś. Potrawy z gęsi. Gęsiną*, <https://dziennikzachodni.pl/ges-z-siewierza-na-swietego-marcina-przepis-na-ges-potrawy-z-gesigesina/ar/328527/2?najnowsze> [dostęp: 19.08.2019]; *Dania z gęsi. Siewierz*, <http://kuchnia.ugotuj.to/szukaj/kuchnia/dania+z+g%C4%99si+siewierz> [dostęp: 19.08.2019]; *Smalec gęsi z Siewierza*, <https://www.slaskiesmaki.pl/Pokaz/141199/smalec-gesi-z-siewierza> [dostęp: 19.08.2019].

Wilamowice, młoda kobieta w stroju regionalnym

JAJECZNICA PO WILAMOWSKU [SZUSTERPOP, MOŁFONKÜCH]

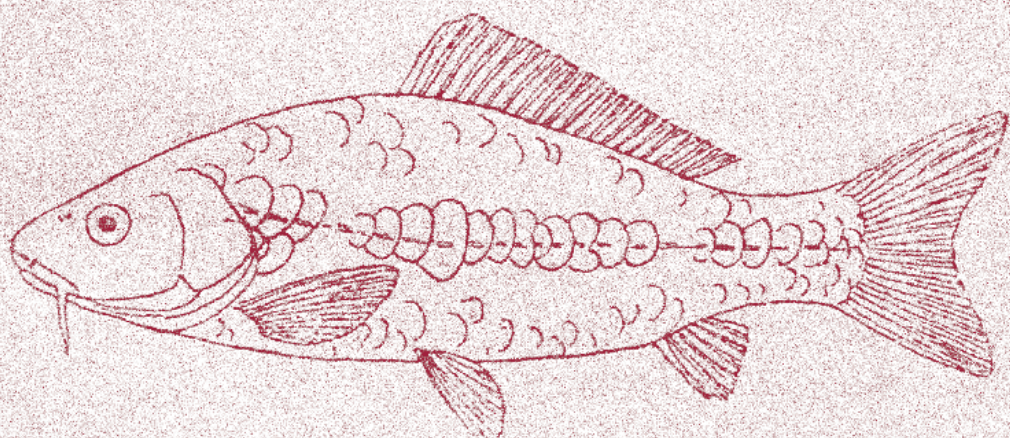
Wilamowice to miasto szczególne. Zarówno w województwie śląskim, jak i w całej Polsce brak podobnego. Jego wyjątkowość wynika z pochodzenia założycieli, którzy w XIII w. osiedlili się nad Sołą. Prawdopodobnie przybyli oni z Fryzji lub Flandrii, choć nie brak głosów lokujących ich pierwotne siedliska nawet w Szkocji. Przywieźli ze sobą oryginalne stroje, odmienne obyczaje, mowę, a także specyficzne potrawy. Jedną z nich jest jajecznicza po wilamowsku, zwana szusterpop lub mołfonküch. Potrawa ta w 2013 r. trafiła na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

W pierwszym odruchu może to dziwić, wszak jajecznicza należy w całej Polsce do typowych dań, pozornie więc trudno łączyć ją z jednym tylko regionem, a tym bardziej z konkretnym miastem. Jednak jajecznicza po wilamowsku jest wyjątkowa, co uzasadnia jej urzędowe wyróżnienie. Oprócz składników typowych dla tej potrawy (jaja, boczek, sól, pieprz) pojawia się także mleko, odrobina wody i mąka pszenna. Proporcje wymienionych ingrediencji są najczęściej tajemniczą wilamowskich gospodyń, ale nawet drobne rozbieżności w tym zakresie nie wpływają na wygląd, smak i konsystencję.

Znawca miejscowej kuchni sugeruje, by, przyrządzając jajecznicę, najpierw w rondlu (a nie na patelni) podsmażać tłusty boczek wędzony i parzony aż do wytopienia dużej ilości tłuszczu. Do osobnego naczynia należy wbić 4 jajka, dodać łyżkę mąki krupczatki oraz pół szklanki mleka. Boczek należy wyjąć z tłuszczu, całość rozmieszczać drewnianą trzepaczką, a następnie uzyskaną substancję połączyć z smażyć na małym ogniu. Tuż przed podaniem dodać sól, inne przyprawy i skwarki, w zależności od indywidualnych upodobań.

Wypada dodać, iż kulinarne zwyczaje wilamowian były jedyną „bezpieczną” formą odrębności. Używanie na co dzień języka wilamowskiego lub noszenie tradycyjnego stroju bywało w przeszłości źle odbierane przez mieszkańców sąsiednich miejscowości.

Bibliografia: *Symbole kulturowe – komunikacja społeczna – społeczność regionalna. Studia*, red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 1995; C. Kurpierz, *Polscy Holendrzy? Wilamowice – zagadka i tajemnica*, „Górnice Wieści” 1998, Nr 6; M. Lipok-Bierwiazzonek, *Wilamowice: mit flamandzki, stereotypy i rzeczywistość kulturowa*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2002, Nr 6; M. Fic, L. Krzyżanowski, K. Meus, *Wilamowice 1818-2018. Miasto i ludzie*. Wilamowice 2018; K. Mroczek, J. Mroczek, *Tradycyjne produkty drobiowe jako element różnorodności biologicznej gospodarstw rolnych*, „Polish Journal for Sustainable Development” 2018, t. 22.

Karp' lustrzeń v. królewski.

Rycinia z: A. Strzelecki, *Karp i jego hodowla w stawach*

KARP KRÓLEWSKI

Tradycja hodowli ryb w miejscowościach Kaniów i Bestwina (położonych niedaleko Czechowic-Dziedzic), sięga XVI w., o czym zaświadczał pochodzący z tamtej epoki pisarz Olbrycht Strumieński. Ta dochodowa gałąź gospodarki rozwijała się tu w kolejnych stuleciach, aż wreszcie w 1880 r. wyhodowaną w miejscowych stawach specjalną odmianę karpia, zwaną karpem polskim lub galicyjskim, zaprezentowano na wystawie w Berlinie. Uzyskano za nią złoty medal.

Sukces był zasługą przede wszystkim Adolfa Gascha, zarządcy hodowli w kaniowskich stawach. Samouk, urodzony w 1840 r. w Lipniku (obecnie dzielnica Bielska-Białej), zarządzał dobrami arcyksięcia Karola Habsburga, zyskując ogromne doświadczenie, zwłaszcza w hodowli karpia. Przedstawiona na wystawie ryba charakteryzowała się małą głową, większą niż przeciętna masą mięsa i znikomą warstwą tłuszczu. Takimi cechami bestwiński karp królewski wyróżnia się do dziś. Waży przeciętnie od 1,2 do 3 kg, ma owalny przekrój i tzw. średnie wygrzbiecenie.

Hodowla karpia bestwińskiego wyklucza dokarmianie paszą lub chemicznymi polepszaczami (podstawę diety stanowi zboże), jest on również poławiany za pomocą tradycyjnych metod – siecią, przez rybaka stojącego w wodzie, a nie na brzegu. Wszystkie te zabiegi dają gwarancję szczególnego smaku tej ryby. W uznaniu wyjątkowości opisywanego tu przysmaku w czerwcu 2014 r. bestwińskiego karpia królewskiego wpisano na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Co prawda określenie wyróżnionego produktu przymiotnikiem „bestwiński” wywołało protesty hodowców z Kaniowa uważających, że to ich miejscowość powinna zostać w nazwie uhonorowana. Zważywszy jednak na to, że hodowlę tej ryby prowadzi się w różnych miejscach na terenie gminy Bestwina, za bardziej adekwatne uznano pierwotne określenie.

Bibliografia: I. Ciesielski, *Karp Polski z historią*, „Trybuna Śląska” 2003, Nr 298; Z. Bubak, *Bestwina*. Bestwina 2005; S. Lewczak, *Adolf Gasch hodowca z Kaniowa w świetle tekstów źródłowych*. Bestwina 2017; M. Tylza-Janosz, *Działalność gospodarczo-społeczna Habsburgów w dobrach żywieckich w XIX i XX wieku* [niepublikowana praca doktorska, złożona na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, 20160216_mg_rd_dzialalnosc_gospodarczo_spoeczna_m_tylza_janosz.pdf]; E. Furtak, *Adam Gasch z Kaniowa wyhodował karpia polskiego*, <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35055,1101077.html> [dostęp: 15.08.2019].

Etykieta współczesna

KOŁOCZ WESELNY ŚLĄSKI

Kołocz to popularne na Górnym Śląsku pulchne i sprężyste słodkie ciasto drożdżowe grubości ok. 3 cm, ozdobione u góry rumianą i wypieczoną kruszonką i opcjonalnie posypane cukrem pudrem. Ma złocisty kolor, jego spód i górę stanowi wypieczone ciasto drożdżowe. Kołocz jest wypiekany w czterech odmianach: tylko na wierzchu ze słodką posypką (*kołocz z posypkom*), nadziewany makiem (*kołocz z makiym*), nadziewany serem (*kołocz ze syrym*) bądź nadziewany jabłkami (*kołocz z jabkami*).

Sięgające co najmniej II połowy XIX w. „roznoszenie kołocza” lub „chodzenie z kołoczem” stanowiło i nadal stanowi ważny element górnośląskiej obrzędowości weselnej. W II połowie XX w. zdarzało się, że „chodząca z kołoczem” przyszła panna młoda była obdarowywana prezentami, zwłaszcza przez osoby niezaproszone na wesele. Dziś „chodzenie z kołoczem” polega na tym, że młodzi chodzą do zaproszonych i niezaproszonych na weselną uroczystość znajomych i członków rodziny, zapraszając bądź powiadamiając o uroczystości i obdarowując ich kołoczem. Ciasto weselne powinno być starannie zapakowane w biały papier przystrojone mirtym lub asparagusem. „Roznoszenie kołocza” wiąże się z prestiżem obdarowanych krewnych i sąsiadów – obowiązują tu zasady wzajemności oraz określona hierarchia kolejności.

Tradycji „roznoszenia kołocza” towarzyszyły przypowieści i przyśpiewki, ukazujące przyszłość młodej pary. Jedna z nich opisują analogię między wyglądem kołocza a stanem małżeńskim: *Je tu tyz trocha maku, abys ni miał po inksze smaku, trocha syra, aby piyrso była cera, kusek lipy, abišcie nie spali jak dwa klipy* [w wolnym tłumaczeniu: „Jest tu też trochę maku, żebyś nie miał ochoty na nikogo innego; trochę sera, żeby pierwsza była córka; kawałek lipy, żebyście nie spali jak dwie gapy”].

Kołocz pozostaje też jednym z ciast, którymi na Górnym Śląsku podejmowani są goście domowych uroczystości (np. urodzin). Od 2006 r. produkt wpisany jest na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Bibliografia: G. Wawoczny, *Kuchnia Raciborska. Podróże kulinarne po dawnej i obecnej ziemi raciborskiej*, Racibórz 2005; I. Bukowska-Floreńska, *Rodzina na Górnym Śląsku*. Katowice 2007; *Ludowe tradycje. Dziedzictwo kulturowe ludności rodzimej w granicach województwa śląskiego*, red. B. Bazieli. Wrocław–Katowice 2009; *Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego*, red. H. Szymanderska. Katowice 2011; http://www.odnowawsi.eu/docs/kolocz_slaski_wniosek.pdf [dostęp: 20.08.2019].

IV zjazd polskich Związków Śpiewaczych
na Śląsku Opolskim w Bytomiu

KRUPNIOK ŚLĄSKI

Krupniok to jedna z tradycyjnych potraw górnos Śląskich, wyrób wędliniarski z przyprawionych: kaszy gryczanej i krwi, cebuli oraz podrobów (głównie wątroby wieprzowej). Od podobnych produktów w innych częściach Polski różni się niską zawartością kaszy (15%) oraz wysokim (pozostałe 85%) udziałem surowców pochodzenia zwierzęcego. Krupniok jest wyrobem w osłonce naturalnej – może być nabijany tylko w jelito wieprzowe długości 18–34 cm i średnicy ok. 30 mm. Charakteryzuje się czystą i lekko wilgotną powierzchnią. Osłonka ściśle przylega do mocno rozdrobnionego farszu, w którym surowce są dobrze wymieszane i równomiernie rozłożone, a konsystencja pozostaje ścisła (plastry nie powinny się rozpadać).

Najstarsze historyczne informacje na temat krupnioków pochodzą z końca XVIII w. z okolic Bytomia i Gliwic. Upowszechnienie się potrawy w latach 30. XIX w. było związane z rozwojem przemysłu górnos Śląskiego – głównie górnictwa – i widocznym wzrostem pogłowia zwierząt domowych, zwłaszcza świń.

Wyrób krupnioków stał się jednym z elementów świniobicia, które w realiach górnos Śląskich było ważne nie tylko ekonomicznie (w optymalny sposób wykorzystywano podroby wieprzowe po świniobiciu), lecz także stało się swoistym rytualnym elementem społecznym. Górnos Śląscy robotnicy, zwykle posiadający własny ogródek i chlewik, do świniobicia pod kierunkiem wykwalifikowanego masarza gościli i angażowali członków rodziny i znajomych. Po uboju krupnioki otrzymywali nieobecni podczas wydarzenia członkowie rodziny, stanowiły one także formę podziękowania dla sąsiadów, którzy przynosili resztki i oberki dla wykarmienia trzody.

W 2006 r. krupniok śląski wpisano na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Od 2016 r. produkt jest chroniony europejskim certyfikatem Chronione Oznaczenie Geograficzne.

Bibliografia: W. Sztabowa, *Krupnioki i moczka, czyli gawędy o kuchni śląskiej*. Katowice 1985; *Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego*, red. H. Szymanderska. Katowice 2011; D. Adamczyk, *Ostatni rolnicy w przemysłowej części Górnego Śląska*, „Rocznik Muzeum Górnos Śląski Park Etnograficzny w Chorzowie” 2015, Nr 3.

Milówka. Widok ogólny wsi ze stacją kolejową

KWAŚNICA

Kwaśnica to jednogarnkowa tradycyjna potrawa (zupa) kuchni Beskidów i Śląska Cieszyńskiego. Pierwotnie był to gotowany sok z kapusty, zabieleny śmietaną i przyprawiany solą. Dziś to kwaśny, ostry i słony, klarowny jasnożółty wywar z kiszzonej kapusty i wieprzowiny, podawany z gotowanymi kawałkami mięsa wieprzowego, kapusty kiszzonej, gniecionego czosnku i ziemniaków (powinny zostać ugotowane osobno), o intensywnym zapachu kapusty, wieprzowiny oraz przypraw. W odpowiednio przygotowanej zupie tłuszcz z mięsa powinien zostać „przegryziony” przez kapuściany kwas.

Rodowód dania jest podobny do pochodzenia krupnioka śląskiego. W przeszłości kwaśnica była spożywana przez górali żywieckich głównie przy okazji świniobicia. Podobnie jak na Górnym Śląsku wydarzenie to gromadziło sąsiadów, których zapraszano na „kwaśnicę”, czyli polewkę z kwasu z kiszzonej kapusty. Z upływem czasu kwaśnica stała się ważną potrawą stołów górali żywieckich także w okresie świąt. Na kartach „Zwyczajów, wierzeń i obrzędów na Ziemi Żywieckiej” M. Miodoński napisał: „[...] okres pomiędzy świętami Bożego Narodzenia a środą popielcową to czas karnawału, zwanego w Beskidzie Żywieckim mięsopustem. Ostatni najweselszy tydzień tego okresu rozpoczyna się od tłustego cwortku, kiedy to obowiązkowo musiało być mięso gotowane na kwaśnicy”.

Dziś kwaśnica gości na stołach jako prosta, smaczna i pożywna potrawa jednogarnkowa. O jej lokalnej popularności świadczą m.in. słowa piosenki grupy Golec uOrkiestra „Stodycze”: „Gdy widzę kwaśnicę to kwice, a uocy mi świąć jak znice”. Od 2006 r. produkt jest wpisany na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Bibliografia: *Potrawy regionalne Wisły i Śląska Cieszyńskiego*, red. M. Maciejczek-Madej, Wisła 1996; A. Matusiak, *Kulinarne wojaże jako element turystyki kulturowej. Dziedzictwo kulinarne Górnego Śląska*. „Turystyka Kulturowa” 2009, Nr 2; *Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego*, red. H. Szymanderska. Katowice 2011.

Dożynki w Cieszynie

NECÓWKA

Tradycje kulinarne Śląska Cieszyńskiego wyróżnia ogromna różnorodność smaków i zapachów. Trudno się temu dziwić, gdy ma się w pamięci przenikanie w okresie istnienia cesarstwa austro-węgierskiego wzorców polskich, niemieckich, czeskich, żydowskich, rusińskich i wielu innych. Każdy z nich odcisnął swe piętno także na cieszyńskich zwyczajach kulinarnych. Najczęściej, co prawda, ów eklektyzm kulinarny dawał o sobie znać w przypadku potraw wegetariańskich (z mleka i sera), ale dostrzec go możemy także w produktach mięsnych.

Jednym z przejawów wspomnianego zjawiska stała się, trwająca do dziś, karia-
ra tzw. necówki. Pod tą nazwą kryje się pieczona polędwiczka wieprzowa otoczona farszem mięsnym. Ów farsz wytwarza się z mielonego mięsa dodając do niego, opcjonalnie, cebulę, bułkę tartą oraz czosnek. Całość przed pieczeniem umieszczona zostaje w otoku pozyskiwanym z błony żołądka wieprzowego. Otok zwany jest z niemiecka necem, a stąd wzięta się nazwa całego produktu. Jest on ciągle bardzo popularny na Śląsku Cieszyńskim, będąc nieodzownym wręcz wiktuałem goszczącym na stołach weselnych. Necówkę wówczas kroi się na plastry i podaje jako dodatek do pieczywa. Czasem na oznaczenie tej potrawy używa się określenia necbrot ze względu na kształt pieczeni przypominający bochenek chleba. Z kolei sam otok w Cieszyńskim nosi nazwę czepca.

Necówkę podawać można na gorąco, wówczas właściwym do niej dodatkiem jest kapusta lub sałata, ale równie dobrze smakuje na zimno. Pierwotnie necówka wyrabiana była domowym sposobem, najczęściej przy okazji świnobicia. Obecnie częściej pochodzi z masowej produkcji zakładów mięsnych, aczkolwiek i one dbają o tradycyjny sposób jej przyrządzenia. Tylko wówczas bowiem necówka spełnia kryteria, dzięki którym wpisano ją w 2008 r. na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Bibliografia: *Potrawy regionalne Wisły i Śląska Cieszyńskiego*, red. M. Maciejczek-Madej. Wisła 1996; A. Matusiak, *Kulinarne wojaże jako element turystyki kulturowej. Dziedzictwo kulinarne Górnego Śląska*, „Turystyka kulturowa” 2009, Nr 2; *Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego*, red. H. Szymanderska. Katowice 2011; J. Sikora, „Zabijaczka”, jak dawniej, integruje, „Głos Ludu” 2014, Nr 41; G. Studnicki, *Śląsk Cieszyński: obrazy przeszłości a tożsamość miejsc i ludzi*. Katowice 2015.

OBLATY ŚLĄSKIE

WXIX w. w wielu miastach Górnego Śląska, w tym m.in. w Pszczynie, zaczęto produkować słodki przysmak zwany oblatem. Analogiczny smakołyk pojawił się w tym czasie także w Czechach i na Słowacji pod nazwą *lázeňské oplatky*, nieco później w Niemczech i Austrii. Trudno dociec, czy wzorzec z południa wykorzystano na Górnym Śląsku, czy to śląscy producenci zainspirowali piekarzy czeskich i słowackich. Nie można wykluczyć wreszcie, że obie kulinarne inicjatywy pojawiły się niezależnie od siebie. Faktem jest, że produkcja okrągłych wafli rozpowszechniła się w dużej części środkowej Europy.

W Pszczynie okrągły opłatek miał przeciętnie średnicę 10–20 cm, kilka milimetrów grubości, a wypiekano go najczęściej o smaku waniliowym. W takiej postaci produkowany i sprzedawany jest do dziś. Jego popularność mogła wynikać z łatwości przyrządzenia. Używa się do tego wody, mąki pszennej i oleju. Swój smak oblatay zawdzięczają szczególnie połączeniu (najczęściej sekretnie przechowywanemu przez poszczególne gospodynie) składników, takich jak: mleko, cukier, wanilia, cynamon, czekolada i inne.

Nazwa produktu wywodzi się od łacińskiego *oblatum* – oferowany, podarowany. Oblat miał być właśnie słodkim podarunkiem dla innych ludzi lub darem dla Boga. Zapewne z tego powodu elementem równie ważnym jak smak był tekst bądź obrazek, który wypiekano na powierzchni wafla. Jego wielkość ułatwiała umieszczenie tam nawet rozbudowanej sentencji. Precyzyjne odwzorowanie motywu ilustracyjnego lub słów było możliwe ze względu na to, że wypiekanie oblatów odbywało się w specjalnej formie, którą nazywano oblatnikiem lub klyszczami. Tam zawarty wzór przenoszony był na ciasto i w nim zastygał. W 2010 r. śląskie oblatay wpisano na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Bibliografia: *Górny Śląsk w oczach Górnoszlązaków (na podstawie materiałów konkursu ogłoszonego przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach i redakcję „Dziennika Zachodniego” w Katowicach)*, red. J. Wódcz. Katowice 1990; L. Czerny, *Śląskie oblatay*. Katowice 2008; Z. Kadłubek, *Słownik śląski. Skond sie wziynny oblatay?* <https://gryfnie.com/sloownik-slaski/oblatay/> [dostęp: 19.08.2019]; *Oblatay najlepszym tradycyjnym produktem Śląska* <http://www.pszczynska.pl/oblatay-najlepszym-tradycyjnym-produktem-slaska.html> [dostęp: 19.08.2019]; *Perła dla oblatów* <https://pszczyna.naszemiasto.pl/perla-dla-oblataw/ar/c8-6747393> [dostęp: 19.08.2019].

Uliczny sprzedawca obwarzanków

OBWARZANKI ODPUSTOWE

Opustowe obwarzanki z Żarek to lekko słodkie, kruche i łamliwe ciastka słomkowej barwy, przypominające chrupki. Ciasto na obwarzanki składa się z mąki, cukru oraz piany z białek z kurzych jaj, której obwarzanki zawdzięczają swoją lekkość i kruchość. Nie zawierają w swoim składzie drożdży. Mogą mieć różny kształt (kulisty w formie pierścienia, owalny, grubszego paluszka bądź walcowaty), różną wielkość (średnica pierścienia 7–12 cm, paluszek walcowaty długości 7–10 cm i grubości 2–3 cm) oraz formę (pojedynczych sztuk, nawleczonych na sznureczki w formie koralu, nawleczonych w kształcie walca poprzedzielanych kolorowymi bibułkami); mogą też być ozdobione pianką.

Wytwarzane są od XVII w. w Żarkach – miejscowości zlokalizowanej w północnej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej leżącej na szlaku pielgrzymkowym (w pobliskim Leśniowie znajduje się Sanktuarium Matki Bożej Leśniowskiej) oraz słynącej z organizowanych od XVI w. jarmarków.

Obwarzanki opustowe wymagają jajek najlepszej jakości i wyrabiane są na blacie drewnianym, nie metalowym. Metoda ich wytwarzania opiera się na starej recepturze, przekazywanej z pokolenia na pokolenie i nieziennej od lat. Proporcje składników muszą być szczególnie starannie dobrane, tak by obwarzanki dobrze wyrosły i dobrze smakowały. Uformowane z ciasta krążki zaparza się we wrzątku, a następnie piecze w specjalnym piecu parowym. Niegdyś stanowiły typowy towar opustowy i jarmarczny, dziś przygotowuje się je przez cały rok. Żareckie obwarzanki stały się nieodłącznym elementem tradycji kulturowej tych terenów oraz ich swoistym symbolem. W 2008 r. wpisano je na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Bibliografia: *Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego*, red. H. Szymanderska. Katowice 2011; *Żarki. Jurajska Kraina Wrażeń*. Żarki 2013; https://www.umigzarki.pl/kategorie/warto_srobowac [dostęp: 19.08.2019].

Arcyksiążęcy browar w Żywcu

PIWO JASNE PEŁNE

Wśród produktów spożywczych, które wyróżniają województwo śląskie nie sposób pominąć piwa jasnego pełnego z żywieckiego browaru. Ów trunek od wielu już lat rozśławia miasto i region w Europie.

Tradycje piwowarskie w Żywcu są bardzo długie, sięgają XIV w. Przesądził o tym dostęp do czystej górskiej wody, co przy produkcji piwa ma do dziś ogromne znaczenie. Na przemysłową skalę piwo zaczęto warzyć w Żywcu w 1856 r. Powstał wówczas Browar Arcyksiążęcy, którego założycielem był książę Albrecht Fryderyk Habsburg. W rękach tego rodu browar pozostawał aż do wybuchu II wojny światowej zyskując renomę jednego z najlepszych producentów wyrobów piwowarskich w Europie. Mając to na uwadze oraz zważywszy na lojalne wobec Polski zachowanie właścicieli browaru w II Rzeczypospolitej nie zdecydowano się na nacjonalizację zakładu, mimo że już w 1919 r. na krótko wprowadzono w nim państwowy zarząd komisaryczny. Okupant niemiecki w czasie II wojny światowej browar upaństwowił, ale nie zrezygnował z produkcji piwa. W rękach państwa zakład pozostawał także w tzw. Polsce Ludowej, by w 1991 r. zadebiutować na Giełdzie Papierów Wartościowych. Stał się więc ponownie własnością prywatną, choć już nienależącą do rodu Habsburgów.

Piwo jasne pełne to jeden z klasycznych wytworów żywieckiego browaru. Produkuje się go metodami tradycyjnymi ze słodu jęczmiennego, chmielu i źródlanej górskiej wody. Jest to piwo typu pilzneńskiego uzyskiwane metodą fermentacji dolnej. Jego popularność, poza oczywistymi walorami smakowymi, prawdopodobnie brała się również z wyjątkowego przywiązania do sprawdzonych wzorców. Od 1955 r. przez wiele kolejnych dziesięcioleci piwo jasne pełne sprzedawane było w butelkach ozdobionych niezmiennie tą samą etykietą. W wielu regionach stała się ona wręcz synonimem piwa najwyższej jakości.

Bibliografia: A. Spyra, G. Zwierzyna, *Browar Żywiec 1856–2001*. Żywiec 2001; M. Huculak, *Przekształcenia własnościowe w przemyśle piwowarskim Polski po 1990 r.*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu” 2004, Nr 7; *Tradycje piwowarskie Żywiecczyzny. Browar Żywiec na przestrzeni 150 lat*. Biurofilia. Żywiec 2005; M. Lamparska, *Krótką geografii piwa*, „Acta Geographica Silesiana” 2016, Nr 24; 135 lat Browaru Żywieckiego, „Echo Browaru”, <https://sbc.org.pl/Content/281618/gz-1991-eb-0001.pdf> [dostęp: 22.08.2019].

ISTEBNA, JAWORZYNKA, KONIAKÓW

Istebna, chata góralska kryta gontem

SER WOŁOSKI

Regiony podgórskie w Polsce słyną z różnorodności oferowanych serów owczych. Nie inaczej jest w Beskidach, w tym także w tej części gór, która leży w województwie śląskim. Ziemie te od wieków doskonale nadawały się do wypasu owiec. Od wieków też pasterze udoskonalali metody hodowlane i zvyškiwali doświadczenie w wytwarzaniu potraw z owczego mleka.

Obecnie z produkcji wołoskiego sera owczego słynie przede wszystkim tzw. beskidzka trójwieś, czyli Istebna, Jaworzynka, Koniaków. Nazwa produktu nawiązuje do dawnej ludności pasterskiej, zamieszkującej te tereny – Wołochów. Lud ten pochodzenia bałkańskiego prawdopodobnie przywędrował w Beskidy już ok. XV w. To właśnie ci ludzie, specjalizując się w hodowli, dali początek produkcji miejscowego sera owczego. Pierwotnie przygotowywali go wyłącznie dla zaspokojenia własnych potrzeb żywieniowych, gdy na kilka miesięcy wraz ze stadem owiec przynosili się na pastwiska położone w wyższych partiach gór. Z czasem ich kunszt serowarski docenili także mieszkańcy niezajmujący się na co dzień wypasaniem owiec, dzięki czemu ser wołoski stał się towarem handlowym. Jego walory smakowe, w połączeniu ze szczególnym sposobem pozyskiwania surowca i przyrządzania go, zdecydowały o wpisaniu sera wołoskiego w 2006 r. na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Oryginalny ser wołoski ma formę okrągłego placka o średnicy 30 cm, co jest pochodną odpowiedniego kształtu naczynia stosowanego przy jego produkcji. Wytłoczenie na spodzie formy decyduje również o wzorze odbitym na gotowym już produkcie. Najczęściej jest to rozeta. Żółto-brązowy ser ma lekko słonawy smak oraz wyraźnie wyczuwalną woń wędzenia. Warto odróżnić go od innego regionalnego przysmaku, pochodzącego z Beskidu Niskiego (województwo podkarpackie) krowiego sera wołoskiego.

Bibliografia: A. Kowalska-Lewicka, Z. Szromba-Rysowa, *Etnografia Polski – przemiany kultury ludowej*, t. 1. Wrocław 1976; M. Dembiniok, *Zarys kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn 1995; *Potrawy regionalne Wisły i Śląska Cieszyńskiego*, red. M. Maciejczek-Madej. Wisła 1996; E. Kuźnicka, K. Zajączkowska, *Tradycyjne wyroby regionalne z mleka owczego i koziego jako element dziedzictwa kulturowego wsi, ochrona ich nazw, promocja produktów oraz wsparcie producentów*, „Przegląd Hodowlany” 2009, Nr 11; J. Kokotkiewicz, A. Radzik-Rant, W. Rant, *Produkty pochodzenia owczego w systemach jakości żywności*, „Wiadomości Zootechniczne” 2018, Nr 2.

Handel uliczny w Sosnowcu

ZACIERKA ZAGŁĘBIOWSKA

Jednogarnkowa tradycyjna jarska potrawa kuchni Zagłębia Dąbrowskiego to lekko kleista zupa mleczna z widocznymi zanurzonymi w niej niewielkimi strzępiastymi jasnobezowymi kawałkami ciasta (zacierkami), wykonanego z mąki pszennej, żytniej albo jęczmiennej, wody i jajek. Zwykle podawana jest jako danie śniadaniowe z pieczywem i masłem (na słodko) lub jako obiadowe z ziemniakami okraszonymi tłuszczem i cebulą (na słońco).

Historia wytwarzania potrawy sięga co najmniej XIX w., o czym świadczą wzmianki na jej temat w pracy Stanisława Ciszewskiego z 1886 r. Pojawiła się jako jedno z bezmięsnych dań, spożywanych w codziennej diecie niezamożnych mieszkańców regionu jako skutek rozwoju przemysłu (obok żuru, wodzionki i polewki z kwaśnego mleka). Robotnicy miast Zagłębia Dąbrowskiego, wywodzący się zwykle ze społeczności wiejskich, zachowali w nowym miejscu życia wyniesione z domów nawyki żywieniowe, jednak dokonali modyfikacji swojego menu, starając się odżywiać niedrogo, ale treściwie. Popularność zupy wiązała się także z niskim kosztem jej wytworzenia i powszechną dostępnością surowców.

Zacierka to potrawa, która przetrwała na terenie regionu do dziś dzięki przekazywaniu receptury „z matki na córkę”. Danie wpisano na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w 2006 r.

Bibliografia: S. Ciszewski, *Lud rolniczo-górnicy okolic Sławkowa w powiecie olkuskim*. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1886, t. X; *Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego*, red. H. Szymanderska. Katowice 2011; <https://slaskiesmaki.pl/Pokaz/141241/zacierka-zaglebiowska> [dostęp: 19.08.2019].

Góral z Istebnej

ŻĘTYCA

naczej zwana żentycą, żintycą albo żyntycą – to jeden z tradycyjnych napojów, wytwarzanych na obszarze tzw. beskidzkiej trójwsi, czyli Istebnej, Jaworzynki i Koniakowa, ale nazwa ta używana jest przez pasterzy także na Podhalu, Śląsku Cieszyńskim, Sądecczyźnie, Orawie i Spiszu.

Żętyca to płyn w kolorze słomkowiezielonkawym, z kremowobiałymi drobinami sera owczego o słodkim (świeża) lub kwaśnym smaku (po kilku dniach) i specyficznym zapachu, podobnym do woni kwaśnego mleka. Zwykle spożywana jest w stanie mocno schłodzonym, można ją podawać z dodatkiem mleka albo śmietany. Zachowuje swoją świeżość do dwóch tygodni. Żętyca powstaje podczas produkcji sera owczego (bundzu/grudki) jako podgrzana serwatka z mleka ściętego podpuszczką uzyskanego przy jego wyrobie. Żętyca powinna zawierać 60–70% wody, 3–4% tłuszczu i do 0,5% soli.

Jej historia jest równie długa, jak historia wyrobu owczych serów. Swoją nazwę wywodzi z języka rumuńskiego. Podobnie jak w przypadku sera wołoskiego, jej pochodzenie związane jest bowiem z tradycjami pasterskimi przybyłych w Beskidy ok. XV w. z Rumunii Wołochów. To ta grupa wraz z pojawieniem się na terenach dzisiejszej południowej Polski rozpropagowała potrawę wśród mieszkańców regionu, a w miarę upływu czasu także wśród turystów. W XIX w. żętyca stosowana była jako środek leczniczy w schorzeniach dróg oddechowych, szczególnie uważano ją za lek dla gruźlików.

Nazwa potrawy obecna jest w historycznych lokalnych przyspiewkach (np. „Wstań gospodarzu wstań, Wstań gospodarzu wstań, Ej, bo mi już zbójnicy, Uwarzom zentycy”). Od 2008 r. produkt jest wpisany na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Bibliografia: J. Miks, *Pieśni ludowe Ziemi Żywieckiej*. Żywiec 1968; A. Drożdż, *Żętyca – karpacka odmiana włoskiej ricotty*. „Przegląd Hodowlany” 2007, Nr 9; *Owce w Beskidach, czyli owca plus po góralsku*, red. J. Michałek. Istebna 2010; *Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego*, red. H. Szymanderska. Katowice 2011; K. Jaworski, *Więcej niż mleko*. 2016.

POSTACI

1. Ks. August Hlond (Katowice, Mysłowice)
2. Jan Kiepusza (Katowice, Sosnowiec)
3. Wojciech Korfanty (Katowice, Siemianowice Śląskie)
4. Ks. Teodor Kubina (Częstochowa, Świętochłowice)
5. Stanisław Ligoń (Katowice)
6. Władysław Michejda (Cieszyn)
7. Gustaw [Augustyn] Morcinek (Katowice, Skoczów)
8. Wanda Maria Nitsch (Tarnowska) (Katowice)
9. Janina Omańkowska (Bytom, Chorzów)
10. Józef Rymer (Katowice)
11. Henryk Sławik (Katowice)
12. Ks. Emil Szramek (Katowice)
13. Ewa von Tiele-Winckler (Bytom)
14. Franz Waxman (Chorzów)
15. Ernest Wilimowski (Chorzów, Katowice)

August Hlond

Prymas Polski kard. August Hlond
na otwarciu Międzynarodowej Wystawy
Komunikacji i Turystyki

KS. AUGUST HLOND

Ksiądz katolicki, pierwszy biskup śląski, prymas Polski. Przyszedł na świat 5 VII 1881 r. w Brzęczkowicach (dziś dzielnica Mysłowic) w rodzinie dróżnika kolejowego. Uczył się m.in. w Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim, na którym w 1900 r. uzyskał doktorat z filozofii. Trzy lata wcześniej złożył śluby zakonne w Zgromadzeniu Księży Salezjanów. Pracował następnie jako nauczyciel w placówkach salezjańskich. W 1905 r. otrzymał święcenia kapłańskie.

Do Polski przybył w 1922 r. Został administratorem apostolskim dla Górnego Śląska. Administracja była nową instytucją obejmującą tę część Górnego Śląska, która po plebiscycie przyznana została Polsce. Teren ten do tego czasu wchodził w skład diecezji wrocławskiej, strzegącej interesów niemieckich. Ks. A. Hlond swój wybór miał zawdzięczać dobrej znajomości z papieżem Piusem XI, który decydował o nominacji. Nawet jeśli tak było, kandydatura okazała się trafna. Nominat dał się poznać jako energiczny zarządca umiejący załagodzić spór polsko-niemiecki na podległym sobie terenie. M.in. z tego powodu w 1925 r., po utworzeniu diecezji śląskiej, został jej pierwszym ordynariuszem. Na krótko, ponieważ już rok później powierzono mu arcybiskupstwo poznańskie i gnieźnieńskie oraz połączony z tym tytuł Prymasa Polski.

Prymas Hlond musiał się mierzyć z największymi wyzwaniami, przed którymi stał Kościół katolicki w Polsce. W latach 30. XX w. m.in. współtworzył Akcję Katolicką. Po agresji Niemiec na Polskę znalazł się w Rzymie, a następnie na terenie Francji. Starał się informować aliantów o zbrodniach hitlerowskich na ziemiach polskich. Do kraju powrócił 20 VII 1945 r. Za swe najważniejsze wówczas zadanie uznał tworzenie polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich. Zmarł w Warszawie 22 X 1948 r. Dziś upamiętniony m.in. pomnikami w Katowicach i Mysłowicach.

Bibliografia: A. Hlond, *Daj mi duszę. Wybór pism i przemówień*, oprac. S. Kosiński. Łódź 1979; *Prymas Polski August Kardynał Hlond*, red. P. Wieczorek. Katowice 1992; *Ksiądz Kardynał dr August Hlond. Prymas Polski. Działalność i dzieła*, red. J. Śliwiok. Katowice 1998; *August kardynał Hlond, Na straży sumienia narodu. Wybór pism i przemówień*. Warszawa 1999; *Dzieło Prymasa ze Śląska. Troska i nauczanie*, red. ks. B. Kołodziej, M. Wójcik, B. Kołodziej. Kraków 2016.

Jan Kiepura

Fotografia portretowa w kostiumie
scenicznym

JAN KIEPURA

„Chłopak z Sosnowca”, polski śpiewak i aktor o międzynarodowej sławie. Urodzony 16 V 1902 r. w Sosnowcu jako syn piekarza Franciszka i Marii (Miriam) z domu Neuman. Szkołę powszechną i gimnazjum ukończył w rodzinnym Sosnowcu. Podczas I wojny światowej wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1919 r. wstąpił do I Pułku Strzelców Bytomskich.

W 1921 r. rozpoczął nieukończone ostatecznie studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, jednocześnie ucząc się śpiewu solowego u profesora Wacława Brzezińskiego. W 1924 r. rozpoczął pracę w Operze Warszawskiej, gdzie rok później został zatrudniony jako solista. Od 1926 r. koncertował w najbardziej liczących się ośrodkach sztuki operowej w Europie: Wiedniu, Paryżu i Mediolanie, od 1931 r. także w USA, a po zakończeniu II wojny światowej również w Ameryce Południowej.

W 1933 r. w Krynicy zbudował hotel „Patria” czyniąc go miejscem spotkań „hrabiów, książąt, śpiewaków oraz przyjaciół Kiepur”. Od początku lat 30. rozpoczął karierę aktorską, pierwszym filmem z jego udziałem był „Neapol, śpiewające miasto”. Podczas kręcenia jednego z filmów poznał śpiewaczkę i aktorkę węgierskiego pochodzenia Márthę Eggerth. Ślub odbył się 31 X 1936 r. w Katowicach, przyjęcie weselne zorganizowano w katowickim hotelu „Monopol” (na balkonie tego samego hotelu śpiewał także m.in. 15 VII 1939 r.).

Od 1940 r. J. Kiepura związał się na stałe z Nowym Jorkiem (w 1946 r. przyjął amerykańskie obywatelstwo), z wyjątkiem przerwy w latach 1948–1954, kiedy mieszkał w Paryżu. Polskę odwiedził w 1958 r. Zmarł w Harrison 15 VIII 1966 r. Został pochowany na warszawskich Powązkach.

Dzięki swoim występom stał się symbolem polskiej kultury muzycznej. Za swoją działalność został odznaczony m.in. Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta, francuską Legią Honorową, belgijskim Orderem Leopolda I oraz szwedzką Gwiazdą Polarną. Dziś upamiętniony m.in. pomnikiem w Sosnowcu.

Bibliografia: W. Panek, *Jan Kiepura (1902–1966) – biografia artysty*, Wołomin 2006; W. Panek, *Jan Kiepura. Życie jak z bajki*. Kraków 2016; M. Balsa, B. Szmatoch, *Sekrety Katowic*. Łódź 2018.

Wojciech Korfanty

Francuski paszport Wojciecha Korfanteo
wydany na nazwisko Albert Martin

WOJCIECH KORFANTY

Polski polityk, jeden z liderów chrześcijańskiej demokracji, dyktator III powstania śląskiego. Urodził się 20 IV 1873 r. w Sadowcu (dziś część Siemianowic Śląskich), jako syn Józefa, górnik kopalni węgla kamiennego „Fanny”, oraz Karoliny z domu Klecha. Ukończył szkołę powszechną w Siemianowicach, w 1895 r. za działalność propolską został relegowany ze szkoły średniej, którą ostatecznie ukończył eksternistycznie. Studiował w Charlottenburgu, Wrocławiu i Berlinie.

Przed odrodzeniem II RP był jednym z najważniejszych polskich działaczy społeczno-politycznych na Górnym Śląsku. Od 1901 r. był redaktorem „Górnoślązaka”, od 1905 „Polaka”. W latach 1903–1918 był posłem do pruskiego Landtagu (parlamentu kraju związkowego), od 1903 do 1912 i w 1918 był posłem do Reichstagu (parlamentu Rzeszy). 25 X 1918 r. w Reichstagu jako pierwszy Polak wygłosił żądanie przyłączenia Górnego Śląska do państwa polskiego.

W latach 1918–1919 był członkiem Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, inspirował powstanie powiatowych Rad Ludowych na Górnym Śląsku i Polskiej Organizacji Wojskowej. Desygnowany na stanowisko polskiego komisarza plebiscytowego, od 1920 r. stanął na czele Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu. Od 3 V 1921 r. kierował III powstaniem śląskim.

Po włączeniu do Polski części Górnego Śląska w latach 1922–1930 wypełniał mandat poselski w Sejmie II RP. Do 1926 r. kilkakrotnie był członkiem rządu RP (m.in. od września do grudnia 1923 r. wicepremierem w rządzie Wincen-tego Witosa). W II RP był przedsiębiorcą i wydawcą gazet (m.in. dzienników „Rzeczpospolita” i „Polonia”). Był jednym z pomysłodawców autonomii śląskiej, przyjętej przez sejm RP 15 VII 1920 r.

Po przewrocie majowym 1926 r. został odsunięty od polityki, szykanowany (w 1930 r. osadzony w twierdzy brzeskiej) i zmuszony do emigracji. Zamieszkał w Pradze i nie zaprzestał działalności politycznej (m.in. współtworzył opozycyjne wobec Józefa Piłsudskiego porozumienie, zwane Frontem Morges). Wobec groźby wybuchu II wojny w kwietniu 1939 r. powrócił do kraju, został ponownie aresztowany i krótko po zwolnieniu zmarł 17 VIII 1939 r. Jego pogrzeb określono ostatnią przedwojenną wielką manifestacją patriotyczną w Katowicach. Dziś nazywany ojcem niepodległości został upamiętniony m.in. pomnikami w Katowicach i Warszawie.

Bibliografia: M. Orzechowski, *Wojciech Korfanty. Biografia polityczna*. Wrocław 1975; *Śląski słownik biograficzny*, red. J. Kantyka, W. Zieliński, t. I. Katowice 1977; J.F. Lewandowski, *Wojciech Korfanty*. Warszawa 2013; G. Bębnik, *Wojciech Korfanty – współtwórca Niepodległej*. Warszawa 2017; G. Bębnik, S. Rosenbaum, M. Węcki, *Wojciech Korfanty 1873–1939*. Warszawa–Katowice 2018.

Teodor Kubina

Biskup częstochowski ks. Teodor Kubina
(w środku) w dniu jubileuszu

KS. TEODOR KUBINA

Polski duchowny, pierwszy biskup diecezji częstochowskiej. Urodzony 16 IV 1880 r. w Świętochłowicach jako syn Macieja, górnika kopalni węgla kamiennego „Matylda” w Lipinach, i Joanny z domu Kolek. Szkołę powszechną ukończył w Świętochłowicach, do gimnazjum uczęszczał w Królewskiej Hucie (dziś Chorzów). Studia teologiczne rozpoczął we Wrocławiu, a ukończył w Rzymie podwójnym doktoratem: z filozofii i teologii. Świecenia kapłańskie przyjął w 1906 r. Został wikarym kolejno w parafiach: w Mikołowie, Królewskiej Hucie, Kołobrzegu i Berlinie, gdzie w 1914 r. został mianowany proboszczem. Od 1917 do 1925 r. wypełniał obowiązki proboszcza parafii pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach (tzw. mariackiej), choć w sierpniu 1920 r. czasowo opuścił parafię z obawy o swoje życie. W 1925 r. został biskupem nowo erygowanej diecezji częstochowskiej.

W okresie rywalizacji o Górny Śląsk aktywnie działał na rzecz polskości, m.in. był członkiem Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku, w latach 1919–1925 należał do Narodowej Partii Robotniczej, zainicjował także powołanie do życia Śląskiego Związku Akademickiego i Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku.

W realiach II RP aktywnie działał społecznie: był m.in. członkiem Tymczasowej Rady Wojewódzkiej (1922), pierwszym redaktorem „Gościa Niedzielnego” (1923–1924), członkiem Rady Społecznej przy Prymasie Polski (1933–1939). W 1931 r. powołał do życia Stowarzyszenie Wychodźców Polskich pod opieką Królowej Korony Polskiej zajmujące się polskimi emigrantami.

W czasie wojny przebywał w Częstochowie, podejmując próby organizacji życia religijnego pod okupacją niemiecką. Po zakończeniu wojny pozostał na stanowisku. Zmarł 13 II 1951 r. w Częstochowie. Dziś jest m.in. patronem Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego w Wieluniu.

Bibliografia: *O duszę polską*, red. A. Niesyto. Katowice 1991; *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*, red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999; M. Trąba, *Ks. dr Teodor Kubina. Działalność społeczna i narodowa w latach 1905–1925*. Świętochłowice 2002, *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*, red. J. Myszor. Katowice 2009.

5

KATOWICE

Stanisław Ligoń

STANISŁAW LIGOŃ

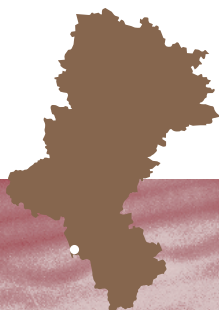
Polski pisarz, malarz, ilustrator, działacz kulturalny i narodowy, reżyser, aktor. Urodzony 27 VII 1879 r. w Królewskiej Hucie (dziś Chorzów) jako syn Jana, maszynisty kopalni węgla kamiennego „Rozbark” w Bytomiu i Teresy z domu Podstawa. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Bytomiu. Po jej ukończeniu podjął pracę zarobkową, równocześnie ucząc się malarstwa w warsztacie Zygmunta Majchrzakowskiego w Bytomiu, a następnie u Józefa Szpetkowskiego w Poznaniu, w Szkole Artystyczno-Przemysłowej w Krakowie i wreszcie w Berlinie (studia dokończył w Krakowie). Po powrocie na Górny Śląsk, gdzie zamieszkiwał kolejno w Bytomiu i Mikołowie, w latach 1904–1911 pracował jako ilustrator książek i grafik w wydawnictwach prasowych. W 1914 r. osiadł w Truskolasach, gdzie na zamówienie proboszcza parafii wykonał polichromię kościoła prowadząc jednocześnie aktywne życie kulturalne.

W latach 1917–1918 został wcielony do armii niemieckiej. Po zakończeniu wojny włączył się do kampanii plebiscytowej: pracował w Wydziale Prasowym Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu, współredagował satyryczne pismo „Kocynder” (jako „Karlik”). Po podziale Górnego Śląska zamieszkał w Katowicach. Pracował w Gimnazjum im. Adama Mickiewicza (1923–1928), od 1927 r. podjął współpracę z Rozgłośnią Polskiego Radia w Katowicach, którą kierował od 1934 do 1939 r. Od 1935 r. do wybuchu II wojny był posłem na Sejm RP z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem.

W realiach II RP aktywnie działał społecznie: m.in. doprowadził do powołania przy Wojewódzkim Wydziale Oświecenia Publicznego Sekcji Śląskich Teatrów Ludowych, współtworzył Związek Zawodowy Artystów Plastyków na Śląsku, należał do zarządu Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku.

W czasie wojny przebywał poza terytorium Polski (na Węgrzech, w Jugosławii i Palestynie). Po jej zakończeniu powrócił do kraju i pracy w radiu. Zmarł 17 III 1954 r. w ówczesnym Stalinogrodzie (Katowicach). Jego znaczenie dla rozwoju górnośląskiej kultury doceniono m.in. nadając w 1977 r. Radiu Katowice patronat S. Ligonia. Obok budynku w 2012 r. stanął jego pomnik, tzw. ławeczka.

Bibliografia: E. Wichura-Zajdel, *Stanisław Ligoń (Karlik z Kocyndra)*. Katowice 1969; *Karlik z „Kocyndra”*. Wspomnienia o Stanisławie Ligoni, wybór C. Kwiecień. Warszawa 1980; *Encyklopedia Powstań Śląskich*, red. F. Hawranek i in. Opole 1982; J. Siebel, *Stanisław Ligoń 1879–1954*. Katowice 2006.

Władysław Michejda
Burmistrz Cieszyna
podczas przemówienia

WŁADYSŁAW MICHEJDA

Polski działacz niepodległościowy na Śląsku Cieszyńskim. Urodził się 18 IX 1896 r. w miejscowości Olbrachcice, na obszarze, który później otrzymał nazwę Zaolzie. Pochodził z rodziny bardzo zasłużonej dla polskiego ruchu narodowego. Już w 1914 r. bezskutecznie starał się o przyjęcie do Legionów Józefa Piłsudskiego. Nie uzyskał przydziału, natomiast upomniało się o niego wojsko austriackie. Na froncie przebywał od 1915 r. aż do końca I wojny światowej.

W listopadzie 1918 r. uczestniczył w przewrocie wojskowym i powołaniu do życia polskich struktur na terenie Śląska Cieszyńskiego. Następnie wziął udział w walkach polsko-ukraińskich pod Lwowem, a w 1920 r. zaangażował się w działalność Komitetu Plebiscytowego w Cieszynie. Głosowanie ludności mające przesądzić o kształcie granicy polsko-czechosłowackiej na Śląsku Cieszyńskim ostatecznie nie doszło do skutku. Jego rodzinne Zaolzie znalazło się po stronie Czechosłowacji.

W okresie międzywojennym, po ukończeniu studiów prawnych (w 1922 r. uzyskał stopień doktora praw), prowadził kancelarię adwokacką w Katowicach. Mocno wspierał polonizację struktur Kościoła ewangelickiego. W górnośląskiej części województwa śląskiego funkcjonował bowiem w tym czasie Ewangelicki Kościół Unijny mający jednoznacznie niemieckie oblicze, w cieszyńskiej zaś parafie ewangelicko-augsburskie skupiające Polaków. Władysławowi Michejdzie udało się usunąć najbardziej antypolsko nastawionych duchownych. Podczas II wojny światowej po raz pierwszy aresztowany został przez Niemców już w 1940 r. Po zwolnieniu podjął działalność konspiracyjną w szeregach Armii Krajowej. Spowodowało to jego powtórne aresztowanie w 1943 r. Został przewieziony do obozu koncentracyjnego Auschwitz i tam wyrokiem sądu doraźnego skazany na karę śmierci. Rozstrzelano go 29 XI 1943 r.

Bibliografia: *Kościół ewangelicki na Górnym Śląsku*. Katowice 1936; J. Lipońska-Murzyn, *Władysław Wit Michejda (1896–1943) – prawnik, publicysta, kapitan WP, powstaniec śląski, działacz społeczno-polityczny na Górnym Śląsku, uczestnik ruchu oporu*, „Kronika Katowic” 1989, t. III; H. Czembor, *Ewangelicki Kościół Unijny na polskim Górnym Śląsku*. Katowice 1993; *O polski Śląsk. Tadeusz Michejda (1895–1955), Władysław Michejda (1896–1943)*. Katowice 2000; B. Michejda-Pinno, *Mój ojciec Władysław Michejda*, „Kalendarz Cieszyński” (cz. I) 2013, (cz. II) 2014.

Gustaw [Augustyn] Morcinek
Fotografia portretowa

GUSTAW [AUGUSTYN] MORCINEK

Polski pisarz, nauczyciel, działacz społeczno-polityczny. Urodzony 25 VIII 1891 r. w Karwinie (dziś w Czechach) jako syn wozaka Józefa i Marii z domu Smura. Do szkoły powszechnej uczęszczał w rodzinnej miejscowości. Po jej ukończeniu podjął pracę zarobkową w karwińskim szybie, po trzech latach wznowił edukację w Polskim Seminarium Nauczycielskim w Białej Krakowskiej jako stypendysta Towarzystwa Szkoły Ludowej.

W czasie I wojny światowej odbył służbę wojskową w armii austriackiej w garnizonie w Cieszynie, w tym czasie uzupełnił egzaminy końcowe w Seminarium i uzyskał świadectwo ukończenia. Po zakończeniu wojny wziął udział w cieszyńskiej konspiracji niepodległościowej i do 1919 r. służył w wojsku polskim.

Od 1919 do 1936 r. pracował jako nauczyciel szkoły podstawowej w Skoczowie. W 1920 r. opublikował swój pierwszy artykuł. W okresie dwudziestolecia międzywojennego stał się najważniejszym górnośląskim prozaikiem piszącym po polsku (wydał wówczas m.in. powieść „Wyrąbany chodnik” i opowiadanie „Łysek z pokładu Idy”).

W czasie II wojny światowej był więziony w obozach koncentracyjnych w Skrochowicach, Sachsenhausen i Dachau. Po zakończeniu wojny przebywał we Francji, Włoszech i w Belgii. W listopadzie 1946 r. powrócił do Polski i osiedlił się w Skoczowie ponownie zajmując się pisarstwem (napisał wówczas m.in. „Pokład Joanny”, „Ondraszka”, „Siedem zegarków kopidoła Joachima Rybki” i „Ludzi z pociągu”), podjął także działalność polityczną – z ramienia Stronnictwa Demokratycznego był posłem na Sejm PRL I kadencji. Zastąpił negatywnie, jako poseł, który 27 IV 1953 r. wystąpił z propozycją zmiany nazwy miasta z Katowic na Stalinogród. Zmarł 20 XII 1963 r. w Krakowie. Upamiętniony m.in. muzeum biograficznym (1986) i pomnikiem (1987) w Skoczowie.

Bibliografia: *Śląski słownik biograficzny*, red. J. Kantyka, W. Zieliński, t. I. Katowice 1977; K. Heskakwaśniewicz, *Pisarski zakon. Biografia literacka Gustawa Morcinka*. Opole 1988; A. Klich, *Portrety ze Śląska*. Racibórz 2007.

Wanda Maria Nitsch
Fotografia z archiwum rodziny
W.M. Nitsch-Tarnowskiej

WANDA NITSCH [TARNOWSKA]

Pierwsza na Górnym Śląsku kobieta wykonująca zawód sędziego. Urodziła się 16 X 1906 r. Jej przodkowie pochodzili z Krakowa, ona sama zaś urodziła się w Bratysławie. Uczyła się w Prywatnym Gimnazjum Realnym Sióstr Urszulanek w Krakowie, a następnie podjęła studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Decyzja o wyborze kierunku dalszej nauki była zaskakująca ze względu na mocno ograniczone możliwości zatrudnienia absolwentek prawa. W tym czasie bowiem obowiązujące przepisy (pozostałość ustawodawstwa z czasów zaborów) nie pozwalały kobietom wykonywać profesji sędziowskiej. Sytuacja zmieniła się 1 I 1929 r., gdy weszło w życie prawo o ustroju sądów powszechnych po raz pierwszy otwierające przed kobietami dostęp do zawodu sędziego. W praktyce nadal jednak było o to bardzo trudno. O ewentualnej nominacji decydowali bowiem prezesi sądów, bez wyjątku mężczyźni. Wielu z nich miało mocno konserwatywne poglądy i odrzucało kandydatury kobiet.

Gdy Wanda Nitsch ukończyła studia w 1930 r. i zdała egzamin sędziowski w 1933 r., jej szanse na nominację nadal były niewielkie. To, że sędzią jednak została, zawdzięczała nie tylko swym zdolnościom, pracowitości, ale również przeniesieniu się do apelacji katowickiej, która była bardziej liberalna niż krakowska. Aplikację sędziowską odbywała w Mysłowicach, a sędzią katowickiego sądu grodzkiego została 18 V 1937 r.

II wojnę światową spędziła w Krakowie nie pracując w tym czasie w zawodzie. Ponownie togę sędziowską założyła w 1945 r. Zatrudniona była w sądzie grodzkim w Katowicach, a później w Krakowie. Wymiar sprawiedliwości opuściła w 1952 r. nie godząc się na naciski, jakie wobec sędziów stosowały władze stalinowskie. Podjęła pracę w redakcji dwumiesięcznika „Język Polski”. Zmarła 1 IV 1990 r.

Bibliografia: *Z życia stow. prawniczych na Śląsku*, „Głos Prawników Śląskich” 1937, nr 1; T. Pietrykowski, *Sądownictwo Polskie na Śląsku 1922-1937*, Katowice 1939; L. Krzyżanowski, *Sędziowie w II Rzeczypospolitej. Okręgi apelacyjne: krakowski i katowicki*, Katowice 2011; *Poczet sędziów krakowskich*, cz. XXIX, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2015, nr 7-8; L. Krzyżanowski, W. Okniński, *Temida wyemancypowana? Słownik biograficzny kobiet – sędziów, asesorów i egzaminowanych aplikantów w międzywojennym sądownictwie polskim*. Sopot 2018.

Janina Omańkowska

JANINA OMAŃKOWSKA

Polska nauczycielka, publicystka, działaczka społeczno-polityczna, Marszałek Senior Sejmu Śląskiego I kadencji. Urodzona 12 VI 1859 r. w Srebrnikach koło Wąbrzeźna jako córka nauczyciela Roberta i Elżbiety. Eksternistycznie zdała egzamin nauczycielski w męskim seminarium w Bydgoszczy. Pracowała jako nauczycielka domowa na terenie Wielkopolski, gdzie zainicjowała działalność oświatową i charytatywną. Za prowadzenie nauczania języka polskiego została w 1900 r. aresztowana i uwięziona (po trzech dniach wyszła za kaucją).

W 1902 r. przeprowadziła się do Bytomia, gdzie podjęła pracę dziennikarską, m.in. w „Głosie Śląskim” i „Katoliku”. Angażowała się w działalność na rzecz kobiet: w 1914 r. założyła w Bytomiu Stowarzyszenie „Sobótka” oraz współtworzyła Związek Towarzystw Kobięcych na Górnym Śląsku. Pod koniec I wojny światowej weszła w skład Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu oraz wzięła udział w poznańskim Polskim Sejmie Dzielnicowym. Podczas I powstania śląskiego w swoim mieszkaniu zorganizowała biuro Czerwonego Krzyża przy Komisji Plebiscytowej wspomagające materialnie rodziny powstańców, w trakcie III powstania prowadziła akcję aprowizacyjną w postaci kuchni przyfrontowych na rzecz powstańców. W czasie akcji plebiscytowej założyła i redagowała wydawany przez Polski Komisariat Plebiscytowy „Głos Polek”, w styczniu 1921 r. zorganizowała Zjazd Towarzystw Polek na Śląsku z udziałem 1,5 tys. uczestniczek z całego kraju.

Po podziale Górnego Śląska w czerwcu 1922 r. krótko mieszkała w Bytomiu pozostającym w granicach Niemiec. Po ataku bojówki na swoje mieszkanie zdecydowała się przenieść do Królewskiej Huty (dziś Chorzów). Nadal publikowała w prasie, pisała podręczniki szkolne, propagowała nauczanie polskie. We wrześniu 1922 r. jako jedyna obok Bronisławy Szymborskiej uzyskała z ramienia Chrześcijańskiej Demokracji Wojciecha Korfante go mandat poselski do Sejmu Śląskiego. Jako Marszałek Senior przewodziła obradom jego inauguracyjnej sesji.

Zmarła 24 VIII 1927 r. w Królewskiej Hucie (dziś Chorzów). Dla podkreślenia jej roli władze Chorzowa nadały jej imię jednej z ulic miasta.

Bibliografia: *Udział kobiet w polskim ruchu narodowym na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, red. H. Karczyńska. Opole 1996; *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*, red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999; *Bytomski Słownik Biograficzny*, red. J. Drabina. Bytom 2004; *Kobiety wobec polityki – kobiety w polityce. Historia, realia, perspektywy*, red. A. Frątczak. Kraków 2009; B. Szmatloch, *Poczet wielkich Ślązaczek*, Katowice 2012.

10

KATOWICE

Józef Rymer

JÓZEF RYMER

Polski polityk i działacz społeczny, pierwszy wojewoda śląski. Urodzony 9 II 1882 r. w Zabełkowie koło Raciborza, syn chałupnika Józefa i Joanny z domu Zielonka. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Zabełkowie. Jako 16-latek wyjechał do Westfalii, tam rozpoczął pracę w kopalni w Dellwig, podejmując jednocześnie działalność w organizacjach polskich emigrantów. Od 1902 r. działał w Zjednoczeniu Zawodowym Polskim i w związku z kolejnymi awansami w strukturze związku przeniósł się kolejno do: Bochum, Berlina i Katowic. W czasie I wojny światowej włączył się w działalność charytatywną oraz oświatową na terenie Górnego Śląska.

W kwietniu 1918 r. współorganizował Narodowe Stronnictwo Robotników, od 1920 r. istniejące jako Narodowa Partia Robotnicza. W latach 1918–1919 był członkiem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, brał udział w poznańskim Polskim Sejmie Dzielnicowym – był jednym z jego wicemarszałków, inspirował powstanie powiatowych Rad Ludowych na Górnym Śląsku. Jako reprezentant Komisariatu NRL brał udział w konferencji paryskiej 1919 r., pod koniec tego roku był delegatem rządu polskiego na Międzynarodowej Konferencji Pracy w Waszyngtonie. W 1920 r. został desygnowany na zastępcę komisarza Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu. W III powstaniu śląskim był członkiem Wydziału Wykonawczego Naczelnej Władzy Powstańczej na Górnym Śląsku.

Po włączeniu do Polski części Górnego Śląska został 18 VI 1922 r. pierwszym wojewodą śląskim i przewodniczącym Tymczasowej Śląskiej Rady Wojewódzkiej, będąc uprzednio jednym ze współtwórców autonomii śląskiej przyjętej przez sejm RP 15 VII 1920 r. Jako gospodarz witał 20 VI 1922 r. wkraczające na Górny Śląsk oddziały polskiego wojska.

Zmarł 5 XII 1922 r. w Katowicach. Dla podkreślenia jego roli władze Katowic nadały jego imię jednej z ulic miasta oraz umieściły wewnątrz Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego tablicę pamiątkową.

Bibliografia: *Śląski słownik biograficzny*, red. J. Kantyka, W. Zieliński, t. I. Katowice 1977; Z. Hojka, *Józef Rymer. Biografia polityczna*. Katowice 2002; *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku*, red. D. Kisielewicz, L. Rubisz, t. 2. Opole 2004; M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek, *Poczet wybitnych powstańców śląskich*. Bielsko-Biała 2011; M. Borucki, *Bohaterowie polskich powstań narodowych*. Kraków 2018.

Henryk Sławik

HENRYK SŁAWIK

Dziennikarz, polityk, organizator pomocy dla Żydów w czasie II wojny światowej. Urodził się 16 VII 1896 r. w miejscowości Szeroka (obecnie w granicach Jastrzębia-Zdroju). Pochodził z niezbyt majątnej rodziny drobnych rolników, toteż nie miał szans na uzyskanie solidniejszego wykształcenia. Ukończył jedynie szkołę elementarną. Walczył na frontach I wojny światowej, brał także udział w powstaniach śląskich.

W okresie międzywojennym związał się z Polską Partią Socjalistyczną (PPS). Był redaktorem naczelnym „Gazety Robotniczej”. Po przewrocie majowym wszedł w skład Rady Naczelnej PPS. Był wielokrotnie skazywany na karę aresztu za artykuły prasowe krytykujące władzę sanacyjną. Pełnił funkcję radnego Katowic.

Po wybuchu II wojny światowej, wobec groźby aresztowania wynikającej z powstańczej przeszłości, uciekł na Węgry. Został delegatem ministra pracy w Rządzie Polskim na Wychodźstwie. W tej roli jego zasługą stało się przede wszystkim uratowanie około 5 tys. osób pochodzenia żydowskiego, które, jak on, uciekły z Polski na Węgry. We współpracy z Józsefem Antallem, komisarzem rządu węgierskiego, stworzył system zaopatrywania żydowskich uchodźców w dokumenty potwierdzające ich aryjskie pochodzenie. Dzięki temu osoby te mogły pozostać na Węgrzech. Zasługą H. Sławika i J. Antalla, a także kardynała Jusztiniána Serédiego było również uruchomienie sierocińca w Vác niedaleko Budapesztu. Tam również ukrywało się wiele żydowskich dzieci.

H. Sławik został aresztowany przez Niemców w wyniku denuncjacji w lipcu 1944 r. Nie wydał w śledztwie swoich współpracowników. Przewieziony do obozu w Gusen I (Mauthausen), został tam zamordowany przez Niemców 23 VIII 1944 r. Za swą działalność został pośmiertnie uhonorowany medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata (1990 r.) oraz Orderem Orła Białego (2010 r.). Na terenie województwa śląskiego upamiętniony m.in. pomnikiem w Katowicach.

Bibliografia: I. Lagzi, *Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej*. Warszawa 1980; A. Tokarski, *W gościnie u bratanków Węgrów (zarys dziejów uchodźców polskich na Węgrzech w czasie II wojny światowej)*. Toruń 1998; G. Łubczyk, *Polski Wallenberg. Rzecz o Henryku Sławiku*. Warszawa 2003; G. Łubczyk, *Henryk Sławik. Wielki zapomniany Bohater Trzech Narodów*. Warszawa 2008; *Henryk Sławik – śląski bohater trzech narodów*, red. J. Januszewska-Jurkiewicz, L. Krzyżanowski. Bielsko-Biała 2015.

12

KATOWICE

Ks. Emil Szramek

KS. EMIL SZRAMEK

Duchowny katolicki, więzień obozów koncentracyjnych, błogosławiony Kościoła katolickiego. Urodził się 29 IX 1887 r. w Tworkowie koło Raciborza. Studiował teologię na Uniwersytecie Wrocławskim, a w 1911 r. przyjął święcenia kapłańskie. Pracował w parafiach w Miechowicach, Tychach, Zaborzu i w Mikołowie. W 1916 r. uzyskał stopień doktora. Po zakończeniu I wojny światowej popierał prawa Polski do Górnego Śląska. Należał do Towarzystwa Oświaty im. św. Jacka, redagował „Głosy znad Odry”.

Po utworzeniu Administracji Apostolskiej, a później diecezji śląskiej, zajmował ważne stanowiska w strukturach kościelnych. Był kanclerzem kurii Administracji Apostolskiej, członkiem kapituły katedralnej i diecezjalnej komisji konserwatorskiej. W 1926 r. został proboszczem katowickiej parafii pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny.

Dał się poznać jako człowiek o szerokich horyzontach naukowych i sporych umiejętnościach menedżerskich. Tych pierwszych dowiódł wydając w 1934 r. rozprawę „Śląsk jako problem socjologiczny. Próba analizy”, która zyskała spory rozgłos w środowisku naukowym. Drugą cechą wyróżnił się nadzorując budowę katedry w Katowicach, a także koordynując prace remontowe w Kościele Mariackim. Jego parafianami byli zarówno Polacy, jak i Niemcy. Ks. E. Szramek z dużą tolerancją odnosił się do niemieckich wiernych łagodząc pojawiające się konflikty na tle narodowościowym. Mimo to po zajęciu Katowic przez wojska niemieckie został aresztowany 8 IV 1940 r. Jako kapłan obdarzony dużym autorytetem mógł, zdaniem Niemców, organizować opór wobec okupanta. Ks. E. Szramek przebywał w obozach koncentracyjnych w Mauthausen Guzen oraz w Dachau. W tym drugim został zamęczony 13 I 1942 r. Papież Jan Paweł II beatyfikował go w 1999 r. Jest patronem m.in. Zespołu Katolickich Szkół Ogólnokształcących w Katowicach.

Bibliografia: H. Bednorz, J. Bańka, *Życie i działalność ks. Emila Szramka*. Katowice 1966; *Duszą Śląska jest Ślązak. Materiały konferencji zorganizowanej w 50. rocznicę śmierci ks. Emila Szramka*, red. S. Gajda, A. Kwiatek. Opole 1993; *Ksiądz dr Emil Szramek. Działalność i dzieła*, red. J. Śliwiok. Katowice 1994; J. Wycisło, *Błogosławiony ks. Emil Szramek. Życie. Duchowość. Rozwój kultu*. Katowice 2002; *Nowe oblicza bł. Emila Szramka*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, J. Myszor. Katowice 2003.

Ewa von Tiele-Winckler

EWA VON TIELE-WINCKLER

Diakonisa protestancka, organizatorka pomocy humanitarnej dla dzieci i ubogich. Przyszła na świat 31 X 1866 r. w Miechowicach (dziś jedna z dzielnic Bytomia), których ówczesnym właścicielem był jej ojciec wywodzący się z bogatego rodu górnośląskich przemysłowców.

Po śmierci matki zdecydowała się przejść na protestantyzm. W 1886 r. udała się do miejscowości Bethel i tam przygotowywała się do służby diakonackiej, posługi wiążącej się głównie z pracą socjalną oraz pomocą potrzebującym. Powróciła z wizją wsparcia dla ubogich na terenie Miechowic. Korzystając z posiadanego majątku w 1890 r. sfinansowała budowę i doprowadziła do otwarcia domu opieki „Ostoja Pokoju”. Była w nim wydawana żywność, odzież, leki, zwłaszcza dla kobiet i dzieci. Wcześniej pomoc humanitarną E. von Tiele-Winckler organizowała w zamku w Miechowicach, w części nazwanej „Schronisko Ewy”.

„Ostoja Pokoju” z czasem rozrosła się do rozmiarów centrum składającego się z ponad 20 budynków. Domy dla bezdomnych E. von Tiele-Winckler zaczęła zakładać także w innych miastach górnośląskich. Pomagały jej w tym wolontariuszki, które zachęciła do niesienia pomocy potrzebującym. W 1893 r. E. von Tiele-Winckler przyjęła święcenia diakonatu (posługi urzędu duchownego w kościele protestanckim), a niedługo potem w Miechowicach uruchomiła diakonat żeński i stanęła na jego czele. Dwa lata później objęła również przewodnictwo nad diakonisami w Bethel. W 1901 r. powróciła do Miechowic na stałe. Stamtąd kierowała podległymi sobie diakonisami, które wysyłała do pracy nawet poza Europę.

Intensywna praca charytatywna mimo wszystko nie wyczerpywała porządku całego dnia. E. von Tiele-Winckler znajdowała czas na twórczość literacką. Specjalizowała się w pisarstwie religijnym, wykazywała również niemały talent poetycki. Spod jej pióra wyszły wiersze zebrane w tom „Soli deo”. Zmarła 21 VI 1930 r. w Miechowicach. Pochowano ją na terenie ośrodka „Ostoja Pokoju”. Dziś upamiętniona m.in. w Muzeum „Domek Matki Ewy” w Bytomiu.

Bibliografia: *Eva von Tiele-Winckler: Matka Ewa 31.X.1866 – 21.VI.1930*, red. R. Pastucha. Bytom–Katowice 2002; *E. von Tiele-Winckler, Krople porannej rosy. Rozważania*, red. R. Pastucha. Kraków 2005; A. Kuzio-Podrucki, *Tiele-Wincklerowie. Aristokracja węgla i stali*. Bytom 2006; *Matka Ewa z Miechowic. Ewa von Tiele-Winckler (1866–1930)*, red. J. Szturc. Katowice 2006; I. Wójcik-Kühnel, *Anioł miłosierdzia wśród dymów i mgły. O życiu Matki Ewy z Miechowic*. Katowice 2017.

14

CHORZÓW

Franz Waxman

FRANZ WAXMAN

Kompozytor, twórca muzyki filmowej, dwukrotny zdobywca Oscara. Urodził się 24 XII 1906 r. w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Pochodził z rodziny żydowskiej mocno zintegrowanej z kulturą niemiecką. Początkowo obowiązująca wersja jego nazwiska brzmiała: Wachsmann. Pod nazwiskiem Franz Waxman pracował od wyjazdu do USA.

Już jako dziecko przejawiał wielki talent muzyczny. Stosowne wykształcenie uzyskał najpierw w trakcie lekcji domowych w Opolu, a następnie na studiach muzycznych w Dreźnie i Berlinie. W tym okresie fascynował go jazz (grał na fortepianie w zespole Weintraub Syncopators), wykazywał również duże zainteresowanie muzyką filmową. Pierwsze doświadczenia w tym zakresie zyskał na przełomie 1929 i 1930 r., gdy zaangażowano go do dyrygowania orkiestrą wykonującą muzykę do słynnego filmu „Błękitny Anioł” z Marleną Dietrich w roli głównej.

W 1933 r. F. Waxman wyemigrował do Francji. Wpływ na jego decyzję miało dojście Adolfa Hitlera do władzy w Niemczech. We Francji współpracował z Billym Wilderem oraz Fritzem Langem. Dla tego ostatniego skomponował muzykę do filmu „Liliom” (w Polsce „Człowiek jest grzeszny”). Sukces tego obrazu ostatecznie przesądził o zainteresowaniach F. Waxmana, ukierunkowanych na muzykę filmową. Chcąc rozwijać się w tym kierunku, w 1935 r. wyemigrował do USA, co okazało się nader fortunną decyzją w kontekście przyszłej okupacji Francji przez hitlerowskie Niemcy.

W Stanach Zjednoczonych zaczął komponować muzykę filmową (ogółem do 200 dzieł), która zyskała bardzo dobre recenzje. Kilkunastokrotnie nominowano go do najbardziej prestiżowej nagrody przemysłu filmowego – Oscara. Dwukrotnie zdobył tę statuetkę za muzykę do filmów: „Bulwar Zachodzącego Słońca” z 1951 r. oraz „Miejsce pod słońcem” rok później. Choroba nowotworowa przedwcześnie zakończyła jego życie. Franz Waxman zmarł w Los Angeles, 24 II 1967 r. Dla upamiętnienia władze Chorzowa nadały jego imię jednej z ulic miasta.

Bibliografia: *Die großen Filmkomponisten – ihre Kunst und ihre Technik*, red. T. Thomas, Monachium 1996; *Odkrywanie prowincji. Z dziejów X Muzy na Górnym Śląsku*, red. A. Gwóźdź. Kraków 2002; B. Snoch, *Górnos Śląski leksykon biograficzny. Suplement do wydania drugiego*. Katowice 2006; P. Jedlecki, *Z archiwum Górnego Śląska: Franz Waxman, kompozytor z Chorzowa*, <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35055,1800092.html> [dostęp: 29.08.2019]; <http://franzwaxman.com/> [dostęp: 29.08.2019].

15

CHORZÓW, KATOWICE

Ernest Wilimowski

ERNEST WILIMOWSKI

Jeden z najskuteczniejszych zawodników w historii piłki nożnej. Urodzony 23 VI 1916 r. w Katowicach jako syn Pauliny z domu Pradella. Kiedy miał 13 lat matka wyszła za mąż za polskiego urzędnika – Romana Wilimowskiego, który dał mu swoje nazwisko.

Karierę piłkarską rozpoczął w klubie 1.FC Kattowitz, w 1934 r. przeniósł się do Ruchu Hajduki Wielkie (dziś Ruch Chorzów). W najwyższej klasie rozgrywkowej polskiej ligi zadebiutował w kwietniu 1934 r., w maju tego roku zadebiutował w reprezentacji Polski w meczu przeciwko Danii.

W trakcie swojej kariery do wybuchu II wojny światowej jako gracz Ruchu w 86 meczach zdobył ponad 110 bramek, trzy razy był królem strzelców, a jego klub cztery razy zdobył mistrzostwo kraju. 21 V 1939 r. w meczu przeciwko Union-Touring Łódź strzelił 10 bramek ustanawiając do dziś niepobity rekord polskiej najwyższej ligi rozgrywek piłkarskich. W kadrze Polski rozegrał 22 mecze i zdobył 21 bramek. Najważniejszym meczem reprezentacyjnym E. Wilimowskiego był występ przeciwko Brazylii na mistrzostwach świata 5 VI 1938 r. Spotkanie Polska przegrała 5:6, a E. Wilimowski zdobył wtedy cztery bramki. W reprezentacji narodowej wystąpił po raz ostatni 27 VIII 1939 r., w zwycięskim meczu z wicemistrzami świata Węgrami (4:2), strzelając trzy gole.

Po wybuchu II wojny światowej E. Wilimowski kontynuował karierę sportową w barwach klubów niemieckich (grał m.in. w TSV 1860 Monachium, VfB Stuttgart, SG Kassel, SG Chemnitz-West, BC Augsburg, VfR Kaiserslautern) i francuskiego RC Strasbourg. Grał także w reprezentacji III Rzeszy (debiutował 1 VI 1941 r., łącznie zagrał w ośmiu meczach i zdobył 13 bramek). Piłkarską karierę zakończył w 1959 r. Zamieszkał w Karlsruhe, gdzie prowadził lokal gastronomiczny i pracował w zakładach Pfaffa. Tam zmarł 30 VIII 1997 r. Po 1945 r. nigdy nie powrócił do Polski.

Bibliografia: Ł. Kuś, *Niemcy górnośląscy. Leksykon biograficzny*. Gliwice-Opole 2004; B. Snoch, *Górnośląski leksykon biograficzny. Suplement do wydania drugiego*. Katowice 2006; A. Gowarzewski, *Mistrzostwa Polski. Ludzie (1918–1939). 100 lat prawdziwej historii (1)*, Katowice 2017.

BIBLIOGRAFIA

Artykuły i prace zwarte

- Adamczyk D., *Ostatni rolnicy w przemysłowej części Górnego Śląska*, „Rocznik Muzeum Górnos Śląski Park Etnograficzny w Chorzowie” 2015, Nr 3.
- August kardynał Hlond, *Na straży sumienia narodu. Wybór pism i przemówień*. Warszawa 1999.
- Bakota D., Płomiński A., *Święto Ciulimiu-Czulentu atrakcją turystyczną Lelowa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Turystyki i Ekologii w Suchej Beskidzkiej” 2016, Nr 2.
- Baniowska-Kopacz E., *U progu niepodległości... Zamek prezydencki w Wiśle – zmienne znaczenia*, „Journal of Urban Ethnology” 2014, Nr 12.
- Bednorz H., Bańka J., *Życie i działalność ks. Emila Szramka*. Katowice 1966.
- Bębniak G., *Wojciech Korfanty – współtwórca Niepodległej*. Warszawa 2017.
- Bębniak G., Rosenbaum S., Węcki M., *Wojciech Korfanty 1873–1939*. Warszawa–Katowice 2018.
- Będzin 1358–2008*, red. A. Glimos-Nadgórska, t. III. Będzin 2008.
- Borucki M., *Bohaterowie polskich powstań narodowych*. Kraków 2018.
- Bubak Z., *Bestwina*. Bestwina 2005.
- Bujoczek M., Gładysz K., Stępień A., *Podziemia tarnogórskie – żywy organizm, na wybranym fragmencie Kopalni Fryderyk (Blachówka Zachodni – Urban – Glückhilfe)*. Tarnowskie Góry 2013.
- Bukowska-Floreńska I., *Rodzina na Górnym Śląsku*. Katowice 2007.
- Bulsa M., B. Szmatloch, *Sekrety Katowic*. Łódź 2018.
- Bytomski słownik biograficzny*, red. J. Drabina. Bytom 2004.
- Ciesielski I., *Karp Polski z historią*, „Trybuna Śląska” 2003, Nr 298.
- Ciszewski S., *Lud rolniczo-górnictwa okolic Sławkowa w powiecie olkuskim*. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1886, t. X.
- Czapla-Osliślo A., *Katowicka moderna. Spacerownik*. Katowice 2015.
- Czembor H., *Ewangelicki Kościół Unijny na polskim Górnym Śląsku*. Katowice 1993.
- Czerny L., *Śląskie oblaty*. Katowice 2008.
- Ćwięk H., *Incydenty na śląskim pograniczu polsko-niemieckim przed wybuchem II wojny światowej*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1999, t. 14.
- Dembiniok M., *Zarys kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn 1995.
- Die großen Filmkomponisten – ihre Kunst und ihre Technik*, red. T. Thomas, Monachium 1996.
- Drewniana wieża Radiostacji Gliwice*. „Spotkanie z Zabytkiem” 2010, Nr 1.
- Drożdż A., *Żentycza – karpacka odmiana włoskiej ricotty*. „Przegląd Hodowlany” 2007, Nr 9.
- Dusza Ślązak jest Ślązak. Materiały konferencji zorganizowanej w 50. rocznicę śmierci ks. Emila Szramka*, red. S. Gajda, A. Kwiatek. Opole 1993.
- Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, t. III, red. I. Panic. Cieszyn 2010.
- Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, red. P. Zagożdżon, M. Maździarz. Wrocław 2012.
- Dzieło Prymasa ze Śląska. Troska i nauczanie*, red. ks. B. Kołodziej, M. Wójcik, B. Kołodziej. Kraków 2016.
- Dziewiatowski M., *Dziedzictwo diaspory. Monografia parafii prawosławnej w Sosnowcu*. Sosnowiec 2010.
- Encyklopedia powstań śląskich*, red. F. Hawranek i in. Opole 1982.
- Fic M., Krzyżanowski L., Meus K., *Wilamowice 1818–2018. Miasto i ludzie*. Wilamowice 2018.

- Fic M., Krzyżanowski L., Skrzypek M., *Poczet wybitnych powstańców śląskich*. Bielsko-Biała 2011.
- Frycowska B., *Sosnowiecka cerkiew śś. Wiery, Nadzieży i Ljub'wi – rys historyczny i stylistyczny*. „Rocznik Sosnowiecki” 1997, t. VI.
- Gornowicz E., Lewko L., *Gęsi – mięso – produkcja – spożycie – tradycja*. Kraków 2016.
- Gowarzewski A., *Mistrzostwa Polski. Ludzie (1918–1939). 100 lat prawdziwej historii (1)*, Katowice 2017.
- Górny Śląsk w oczach Górnślązaków (na podstawie materiałów konkursu ogłoszonego przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach i redakcję „Dziennika Zachodniego” w Katowicach), red. J. Wódz. Katowice 1990.
- Gruchała J., *Cieszyńskiaków drogi do Polski odrodzonej*. Katowice 1988.
- Henryk Sławik – śląski bohater trzech narodów, red. J. Januszewska-Jurkiewicz, L. Krzyżanowski. Bielsko-Biała 2015.
- Heska-Kwaśniewicz K., *Pisarski zakon. Biografia literacka Gustawa Morcinka*, Opole 1988.
- Historia na wyciągnięcie ręki, czyli muzealne hity*, oprac. M. Odziomek. „Gazeta Wyborcza w Katowicach” z 4.07.2015.
- Hlond A., *Daj mi duszę. Wybór pism i przemówień*, oprac. S. Kosiński. Łódź 1979.
- Hojka Z., *Józef Rymer. Biografia polityczna*. Katowice 2002.
- Huculak M., *Przekształcenia własnościowe w przemyśle piwowarskim Polski po 1990 r.*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu” 2004, Nr 7.
- Janicki S., *Śląsk na łonie macierzy 1922–1928*. Katowice 1929.
- Janikowski Z., *Częstochowa między wojnami. Opowieść o życiu miasta*. Łódź 2011.
- Jaros J., *Historia kopalni Król w Chorzowie (1791–1945)*. Katowice 1962.
- Jaworski K., *Więcej niż mleko*. 2016.
- Jaworski W., *Żydzi będziński – dzieje i zagłada*. Będzin 1993.
- Karlik z „Kocyndra”. *Wspomnienia o Stanisławie Ligoniu*, wybór C. Kwiecień. Warszawa 1980.
- Klich A., *Portrety ze Śląska*. Racibórz 2007.
- Kluss M., Kruczek J., *Muzeum Zamkowe w Pszczynie. Przewodnik*. Pszczyna 2009.
- Kobiety wobec polityki – kobiety w polityce. Historia, realia, perspektywy*, red. A. Frątczak. Kraków 2009.
- Kokotkiewicz J., Radzik-Rant A., Rant W., *Produkty pochodzenia owczego w systemach jakości żywności*, „Wiadomości Zootechniczne” 2018, Nr 2.
- Kołodziejczyk A., *Kopiec Wyzwolenia w Piekarach Śląskich*. Piekary Śląskie 2012.
- Kościół ewangelicki na Górnym Śląsku*. Katowice 1936.
- Kowalska-Lewicka A., Szromba-Rysowa Z., *Etnografia Polski – przemiany kultury ludowej*, t. 1. Wrocław 1976.
- Koziarski S., *Rozwój historyczny sieci kolejowej na Górnym Śląsku*. Katowice 1990.
- Kozina I., *Pałace i zamki na pruskim Górnym Śląsku w latach 1850–1914*. Katowice 2001.
- Koźdoń W., *Niepodległość jest najważniejsza*, „Głos Ludu. Gazeta Polaków w Republice Czeskiej” 2015, Nr 135.
- Krajniewski J., *Miasteczko Będzin*. Będzin 2003.
- Krop J., *Od zameczku Habsburgów w Wiśle do Zamku – Rezydencji Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej*. Wiśla 2007.
- Krzyk J., *Spacerownik powstańczy*. Katowice–Warszawa 2011.
- Krzyk J., *Wojna papierowa. Powstania śląskie 1919–1921*. Warszawa 2014.
- Krzyża J.R., *Rozwój kolejnictwa w województwie śląskim i jego znaczenie dla Polski*. Katowice 1939.

- Krzyżanowski L., Okniński W., *Temida wyemancypowana? Słownik biograficzny kobiet – sędziów, asesorów i egzaminowanych aplikantów w międzywojennym sądownictwie polskim*. Sopot 2018.
- Krzyżanowski L., *Sędziowie w II Rzeczypospolitej. Okręgi apelacyjne: krakowski i katowicki*, Katowice 2011.
- Książd dr Emil Szramek. *Działalność i dzieła*, red. J. Śliwiok. Katowice 1994.
- Książd Kardynał dr August Hlond. *Prymas Polski. Działalność i dzieła*, red. J. Śliwiok. Katowice 1998.
- Kubowicz W., Rotkegel L., *Zmierch Kąta Trzech Cesarzy*. Mysłowice 2014.
- Kurek R., *Dwa wieki chorzowskiego przemysłu. Zarys monograficzny*, cz. I, Chorzów 2007, cz. II, Chorzów 2009.
- Kurpierz C., *Polscy Holendrzy? Wilamowice – zagadka i tajemnica*, „Górnice Wieści” 1998, Nr 6.
- Kuś Ł., *Niemcy górnośląscy. Leksykon biograficzny*. Gliwice–Opole 2004.
- Kuzio-Podrucki A., *Tiele-Wincklerowie. Aristokracja węgla i stali*. Bytom 2006.
- Kuźnicka E., Zajączkowska K., *Tradycyjne wyroby regionalne z mleka owczego i koziego jako element dziedzictwa kulturowego wsi, ochrona ich nazw, promocja produktów oraz wsparcie producentów*, „Przegląd Hodowlany” 2009, Nr 11.
- Lagzi I., *Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej*. Warszawa 1980.
- Lamparska M., *Krótką geografii piwa*, „Acta Geographica Silesiana” 2016, Nr 24.
- Lapski A., *Spacery ulicami Chorzowa (Monografia ulic miasta z opisem zabytków i miejsc godnych uwagi)*. Chorzów 2014.
- Latinik F., *Walka o Śląsk Cieszyński w r. 1919*. Cieszyn 1934.
- Lelowianie, Polacy, Żydzi. *Szkice etnograficzne o konstruowaniu lokalnego dziedzictwa*, red. M. Zatorska. Warszawa 2018.
- Lewandowski J.F., *Wojciech Korfanty*. Warszawa 2013.
1. Lewandowski J.F., *Czas Autonomii*. Chorzów 2014.
- Lewczak S., *Adolf Gasch hodowca z Kaniowa w świetle tekstów źródłowych*. Bestwina 2017.
- Lipok-Bierwiaczonek M., *Wilamowice: mit flamandzki, stereotypy i rzeczywistość kulturowa*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2002, Nr 6.
- Lipońska-Murzyn J., *Władysław Wit Michejda (1896–1943) – prawnik, publicysta, kapitan WP, powstaniec śląski, działacz społeczno-polityczny na Górnym Śląsku, uczestnik ruchu oporu*, „Kronika Katowic” 1989, t. III.
- Literatura i kultura w Częstochowie. Częstochowa w literaturze i kulturze*, red. E. Hurnikowa, E. Wróbel, A. Wypych-Gawrońska. Częstochowa 2009.
2. Lubos J., *O produktach tradycyjnych i regionalnych słów kilka*. „Biuletyn Informacyjny Miasta Kalety” 2015, Nr 12.
- Ludowe tradycje. Dziedzictwo kulturowe ludności rodzimej w granicach województwa śląskiego*, red. B. Bazieliuch. Wrocław–Katowice 2009.
- Łubczyk G., *Henryk Sławik. Wielki zapomniany Bohater Trzech Narodów*. Warszawa 2008.
- Łubczyk G., *Polski Wallenberg. Rzecz o Henryku Sławiku*. Warszawa 2003.
- Majewska A., *Funkcjonowanie żydowskich domów modlitwy w XIX i XX wieku na obszarze współczesnego województwa śląskiego*, „Acta Geographica Silesiana” 2017, Nr 11/4 (28).
- Eva von Tiele-Winckler: Matka Ewa 31.X.1866 – 21.VI.1930*, red. R. Pastucha. Bytom–Katowice 2002.
- Matka Ewa z Miechowic. Ewa von Tiele-Winckler (1866–1930)*, red. J. Szturc. Katowice 2006.

- Matusiak A., *Kulinarne wojaże jako element turystyki kulturowej. Dziedzictwo kulinarne Górnego Śląska*. „Turystyka Kulturowa” 2009, Nr 2.
- Michejda-Pinno B., *Mój ojciec Władysław Michejda*, „Kalendarz Cieszyński” (cz. I) 2013, (cz. II) 2014.
- Mikś J., *Pieśni ludowe Ziemi Żywieckiej*. Żywiec 1968.
- Moje miasto. Przechadzka po Cieszynie*. Cieszyn 2001.
- Mroczek K., Mroczek J., *Tradycyjne produkty drobiowe jako element różnorodności biologicznej gospodarstw rolnych*, „Polish Journal for Sustainable Development” 2018, t. 22.
- Niech żyje INDU-bal*, „Dziennik Industrialny. Czasopismo Wszystkich Przemysłowców” 2019, Nr 1.
- Nowe oblicza bł. Emila Szramka*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, J. Myszor. Katowice 2003.
- O duszę polską*, red. A. Niesyto. Katowice 1991.
- O polski Śląsk. Tadeusz Michejda (1895–1955), Władysław Michejda (1896–1943)*. Katowice 2000.
- O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich*, red. E. Chojecka. Katowice 1993.
- Odkrywanie prowincji. Z dziejów X Muzy na Górnym Śląsku*, red. A. Gwóźdź. Kraków 2002.
3. Odorowski W., *Architektura Katowic w latach międzywojennych 1922–1939*. Katowice 2013.
- Orzechowski M., *Wojciech Korfanty. Biografia polityczna*. Wrocław 1975.
- Owce w Beskidach, czyli owca plus po góralsku*, red. J. Michałek. Istebna 2010.
- Panek W., *Jan Kiepura (1902–1966) – biografia artysty*, Wołomin 2006.
- Panek W., *Jan Kiepura. Życie jak z bajki*. Kraków 2016.
- Piernikarczyk J., *Podziemia tarnogórskie*. Tarnowskie Góry 1937.
- Pietrucha D., *Piekary ku chwale bohaterom, czyli rzecz o Kopcu Wyzwolenia*. Piekary Śląskie 2017.
- Pietrykowski T., *Sądownictwo Polskie na Śląsku 1922–1937*, Katowice 1939.
- Pinór M., *Polsko-czeskie i polsko-słowackie kontakty teatralne. Cieszyn-Česky Těšín 1945–1999*. Katowice 2006.
- Poczet sędziów krakowskich*, cz. XXIX, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2015, Nr 7–8.
- Pokarmy i jedzenie w kulturze. Tabu, dieta, symbol*, red. K. Łeńska-Bąk. Opole 2007.
- Potrawy regionalne Wisły i Śląska Cieszyńskiego*, red. M. Maciejczek-Madej. Wisła 1996.
- Projekt ekspozycji Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach*. Katowice 2012.
- Prymas Polski August Kardynał Hlond*, red. P. Wiczorek. Katowice 1992.
- Pszczyna – monografia historyczna*, red. R. Kaczmarek, J. Sperka, t. II. Pszczyna 2014.
- Siebel J., *Stanisław Ligoń 1879–1954*. Katowice 2006.
- Sieradzka D., *Królewska Huta w latach 1868–1945. Szkice do portretu miasta*. Chorzów 2001.
- Sikora J., *„Zabijaczka”, jak dawniej, integruje*, „Głos Ludu” 2014, Nr 41.
- Skrzypczyk M., *Chasydy lelewscy: spotkania w drodze*. Łelów 2008.
- Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*, red. J. Myszor. Katowice 2009.
- Snoch B., *Górnośląski leksykon biograficzny. Suplement do wydania drugiego*. Katowice 2006.
- Spółeczeństwo Częstochowy w latach 1918–1939*, red. R. Szwed, W. Palus. Częstochowa 1997.
- Spyra A., Zwierzyna G., *Browar Żywiec 1856–2001*. Żywiec 2001.
- Studencki Z., *ABC Trójkąta Trzech Cesarzy*. Sosnowiec 2008.
- Studnicki G., *Śląsk Cieszyński: obrazy przeszłości a tożsamość miejsc i ludzi*. Katowice 2015.
- Sulik A., *Historia Mysłowic do 1922 r.* Mysłowice 2007.

- Symbolle kulturowe – komunikacja społeczna – społeczność regionalna*. Studia, red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 1995.
- Szefer A., *Hitlerowska prowokacja gliwicka*, Gliwice 1989.
- Szmatloch B., *Poczet wielkich Ślązaczek*, Katowice 2012.
- Szotek H., *Trudna droga do Polski. 90. rocznica bitwy pod Skoczowem*. Skoczów 2009.
- Sztabowa W., *Krupnioki i moczka, czyli gawędy o kuchni śląskiej*. Katowice 1985.
- Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku, red. D. Kisielewicz, L. Rubisz, t. 2. Opole 2004.
- Śląski słownik biograficzny, red. J. Kantyka, W. Zieliński, t. I. Katowice 1977.
- Śląski słownik biograficzny. Seria nowa, red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999.
- Śmiałek A., Droń M., Śmiałek T., *Spacerem po Bytomiu: Przewodnik dla poszukujących...* Bytom 2015.
- Świerz-Zalewski S., *Zameczek w Wiśle, „Architektura i Budownictwo” 1931, Nr 5–6. Teatry polskie w trzydziestoleciu (1944–1974)*. Słownik, „Pamiętnik Teatralny” 1975, z. 3–4.
- Tokarski A., *W gościnie u bratanków Węgrów (zarys dziejów uchodźców polskich na Węgrzech w czasie II wojny światowej)*. Toruń 1998.
- Tradycje piwowarskie Żywiecczyzny. Browar Żywiec na przestrzeni 150 lat*. Biurofilia. Żywiec 2005.
- Trąba M., Ks. dr Teodor Kubina. *Działalność społeczna i narodowa w latach 1905–1925*. Świętochłowice 2002.
- Udział kobiet w polskim ruchu narodowym na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, red. H. Karczyńska. Opole 1996.
- Unicki J., *Historyczna bitwa. Kilka dni pod Skoczowem w styczniu 1919 r.*, „Kalendarz Skoczowski” 1994.
- von Tiele-Winckler E., *Krople porannej rosy. Rozważania*, red. R. Pastucha. Kraków 2005.
- Wawoczny G., *Kuchnia raciborska. Podróże kulinarne po dawnej i obecnej ziemi raciborskiej*, Racibórz 2005.
- Wichura-Zajdel E., *Stanisław Ligoń (Karlik z Kocyndra)*. Katowice 1969.
- Widernik M., *Magistrala węglowa Śląsk–Gdynia i jej znaczenie w okresie międzywojennym*, „Zapiski Historyczne” 1984, z. 2.
- Województwo śląskie (1922–1939). Zarys monograficzny*, red. F. Serafin. Katowice 1996.
- Wójcik-Kühnel I., *Anioł miłosierdzia wśród dymów i mgły. O życiu Matki Ewy z Miechowic*. Katowice 2017.
- Wybraniec P., *Zabytki architektury przemysłowej w województwie katowickim*. Katowice 1989.
- Wycisło J., *Błogostawiony ks. Emil Szramek. Życie. Duchowość. Rozwój kultu*. Katowice 2002.
- Wycisło J., *Kopiec Wyzwolenia. Geneza, historia, symbol tożsamości*. „Folia Historica Cracoviensia” 2002, v. 8.
- Z dziejów dzielnic Bytomia*, red. J. Drabina. Bytom 1991.
- Z dziejów PTTK w Tarnowskich Górach (1951–2011). Jubileusz 60-lecia*, oprac. W. Kucia. Tarnowskie Góry 2011.
- Z życia stowarzyszeń prawniczych na Śląsku, „Głos Prawników Śląskich” 1937, Nr 1*.
- Zabawski W., *Droga do ziemi obiecanej. Ruch narodowy na Śląsku Cieszyńskim i udział w nim ewangelików (1848–1920)*. Cieszyn 1934.
- Zagłębie Dąbrowskie w czasach zaborów i walk o niepodległość (do 1918 r.)*, red. J. Walczak. Sosnowiec 2004.
- Zamek Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w Wiśle*, red. J. Purchla. Kraków 2005.

Zbiór przepisów potraw regionalnych województwa śląskiego, red. H. Szymanderska. Katowice 2011.

Żarki. Jurajska Kraina Wrażeń. Żarki 2013.

Życie teatralne w Częstochowie 1870.1945.1970, red. B. Lubosz. Częstochowa 1970.

Żydzi lełowscy. Obecność i ślady, red. M. Galas, M. Skrzypczyk. Kraków 2006.

Żydzi na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Historia, kultura, zagadnienia konserwatorskie, red. D. Rozmus, S. Witkowski, Kraków 2011.

Internet

135 lat Browaru Żywieckiego, „Echo Browaru”; <https://sbc.org.pl/Content/281618/gz-1991-eb-0001.pdf> [dostęp: 22.08.2019].

Dania z gęsi. Siewierz <http://kuchnia.ugotuj.to/szukaj/kuchnia/dania+z+g%C4%99si+siewierz> [dostęp: 19.08.2019].

Domagała-Szymonek K., *Gęś z Siewierza na Świętego Marcina. Przepis na gęś. Potrawy z gęsi. Gęsina*, <https://dziennikzachodni.pl/ges-z-siewierza-na-swietego-marcina-przepis-na-ges-potrawy-z-gesi-gesina/ar/328527/2?najnowsze> [dostęp: 19.08.2019].

Furtak E., *Adam Gasch z Kaniowa wyhodował karpia polskiego*, <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35055,1101077.html> [dostęp: 15.08.2019].

<http://franzwaxman.com/> [dostęp: 29.08.2019].

<https://slaskiesmaki.pl/Pokaz/141241/zacierka-zaglebiowska> [dostęp: 19.08.2019].

http://www.odnowawsi.eu/docs/kolocz_slaski_wniosek.pdf [dostęp: 20.08.2019].

https://www.umigzarki.pl/kategorie/warto_srobowac [dostęp: 19.08.2019].

Jedlecki P., *Z archiwum Górnego Śląska: Franz Waxman, kompozytor z Chorzowa*, <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35055,1800092.html> [dostęp: 29.08.2019].

Kadłubek Z., *Słownik śląski. Skond sie wziyny oblaty?* <https://gryfinie.com/slownik-slaski/oblaty/> [dostęp: 19.08.2019].

Oblaty najlepszym tradycyjnym produktem Śląska <http://www.pszczynska.pl/oblaty-najlepszym-tradycyjnym-produktem-slaska.html> [dostęp: 19.08.2019].

Perła dla oblatów <https://pszczyna.naszemiasto.pl/perla-dla-oblatow/ar/c8-6747393> [dostęp: 19.08.2019].

Pomnik „Naszym Bohaterom” w Skoczowie, OX.PL Portal Śląska Cieszyńskiego, <https://wiadomosci.ox.pl/pomnik-naszym-bohaterom-w-skoczowie,30806> [dostęp: 12.08.2019].

Smalec gęsi z Siewierza <https://www.slaskiesmaki.pl/Pokaz/141199/smalec-gesi-z-siewierza> [dostęp: 19.08.2019].

Taranczewska M., *Śląskie pieczywo. Sprawdźcie jakie chleby pochodzą z naszego regionu*. <https://www.slaskibiznes.pl> [dostęp: 19.08.2019].

Tylza-Janosz M., *Działalność gospodarczo-społeczna Habsburgów w dobrach żywieckich w XIX i XX wieku* [niepublikowana praca doktorska, złożona na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, 20160216_mg_rd_dzialalnosc_gospodarczo_spoeczna_m_tylza_janosz.pdf].

Fotografie

Autorzy, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Polona.pl